

JEGO EMINENCJA KARDYNAŁ GIANFRANCO RAVASI

DOKTOR HONORIS CAUSA

KATOLICKIEGO UNIWERSYTETU LUBELSKIEGO JANA PAWŁA II

Lublin
27 września 2012 r.

Niniejsza książka ukazuje się w serii
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
„Doktorzy Honoris Causa” Nr 11

Zebranie materiałów, redakcja, projekt graficzny:
Dział Informacji i Promocji Uniwersytetu

Korekta:
dr Agnieszka Karolczuk, Instytut Filologii Polskiej KUL

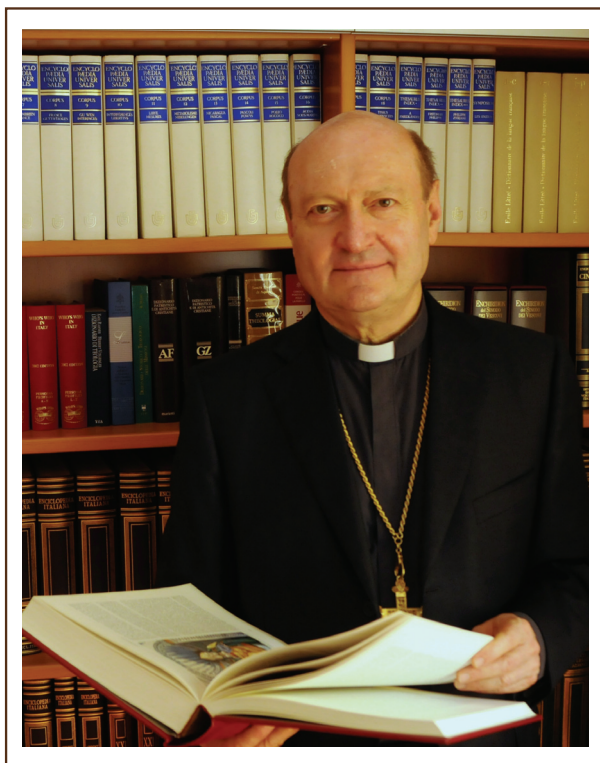
Tłumaczenie:
dr Anna Kucharska, Instytut Filologii Romańskiej KUL

Tłumaczenie przemówienia
JEm. Kardynała Gianfranco Ravasio na j. polski:
ks. dr Marcin Kowalski

Tłumaczenie dyplomu na j. łaciński:
dr Marian Babiński, Instytut Filologii Klasycznej KUL

© KUL, Lublin 2012

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin
www.kul.pl

JEGO EMINENCJA KARDYNAŁ GIANFRANCO RAVASI

**Uchwała Senatu
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
z dnia 21 czerwca 2012 r.
w sprawie nadania tytułu doktora *honoris causa* KUL
JEm. Ks. Kardynałowi Gianfranco Ravasiemu
(719/VI/1)**

Na podstawie art. 16 ustawy z dnia 27 lipca 2005 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym* (Dz. U. z 2012 poz. 572 j.t.) oraz § 9 ust. 2 Statutu KUL Senat Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, na wniosek Rady Wydziału Teologii z dnia 19 stycznia 2012 r. nadaje tytuł doktora *honoris causa* Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II JEm. Ks. Kardynałowi Gianfranco Ravasiemu.

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, honorując Jego Eminencję swoim najbardziej zaszczytnym tytułem, wyraża szacunek i uznanie dla uczonego i pasterza Kościoła katolickiego, który zasluchany w Słowo Boże, wielkodusznie dzieli się jego zbawczym i uświęcającym bogactwem ze wszystkimi, w tym również z tymi, którzy nie przyznają się do wiary w Boga, a szczerym sercem poszukują prawdy. Jednocześnie w wierności nauce II Soboru Watykańskiego oraz odpowiadając na wezwanie do nowej ewangelizacji bł. Jana Pawła II i Benedykta XVI nieustrudzenie zachęca, by Słowo Boże czynić codziennym pokarmem życia duchowego, podstawą świętej liturgii oraz „duszą całej teologii”.

SUMMIS AUSPICIIS APOSTOLICAE SEDIS
NEC NON
SERENISSIMAE REI PUBLICAE POLONORUM
NOS

ANTONIUS DEBIŃSKI
IURIS CANONICI DOCTOR HABILITATUS, IURIS SCIENTIARUM PROFESSOR
IN CATHOLICA UNIVERSITATE LUBLINENSI PROFESSOR ORDINARIUS
EIUSDEMQUE H. T. RECTOR MAGNIFICUS

MIROSLAUS KALINOWSKI
THEOLOGIAE DOCTOR HABILITATUS, THEOLOGIAE STUDIORUM PROFESSOR
IN CATHOLICA UNIVERSITATE LUBLINENSI PROFESSOR ORDINARIUS
AC FACULTATIS SACRAE THEOLOGIAE H. T. DECANUS SPECTABILIS

HENRICUS WITCZYK
THEOLOGIAE DOCTOR HABILITATUS, THEOLOGIAE STUDIORUM PROFESSOR
IN CATHOLICA UNIVERSITATE LUBLINENSI PROFESSOR ORDINARIUS
PROMOTOR RITE CONSTITUTUS

IN
EMINENTISSIMUM AC REVERENDISSIMUM DOMINUM

**DOMINUM IOANNEM FRANCISCUM
S. R. E. CARDINALEM RAVASI**

PONTIFICII CONSILII DE CULTURA PRAESIDEM

VIRUM IN LIBRIS SACRAE SCRIPTURAE ERUDITISSIMUM, VERBI DIVINI SERVUM AC VERI
TESTEM, QUI OPERIBUS SUIS AMPLIFICAT IN CHRISTUM FIDEM, OSTENDIT DEI AMOREM,
CONFIRMAT SPEM A PARACLITO INSPIRATAM
CONSTANTISSIMUM HUMANITATIS CHRISTIANAE NOSTRORUM TEMPORUM DEFENSOREM NEC
NON INTER CHRISTIANOS ET DEUM QUARENTES CONCILIATIONIS DEPRECATOREM
SATOREM DE FIDE ET SCIENTIA, DE REVELATIONE DIVINA ET RATIONE HUMANI INGENII
FRUCTUOSAE DISCEPTATIONIS EIUSQUE DISPUTATOREM SUBTILEM

E SENTENTIA FACULTATIS THEOLOGIAE
A SENATU ACADEMICO COMPROBATA

DOCTORIS SACRAE THEOLOGIAE

HONORIS CAUSA

NOMEN ET DIGNITATEM, IURA ET PRIVILEGIA CONTULIMUS
IN EIUSQUE REI FIDEM HOC DIPLOMA SIGILLO MAIORE CATHOLICAE UNIVERSITATIS LUBLINENSIS
IOANNIS PAULI II SACRATISSIMO CORDI IESU DICATAE SANCIENDUM CURAVIMUS

LUBLINI, DIE XXVII MENSIS SEPTEMBRIS A. D. MMXII

RECTOR

ANTONIUS DEBIŃSKI

PROMOTOR

HENRICUS WITCZYK

DECANUS

MIROSLAUS KALINOWSKI

Ks. prof. Klemens Stock SJ
Papieski Instytut Biblijny

Recenzja działalności naukowej Jego Eminencji Czcigodnego Kardynała Gianfranco Ravasiego

Niniejsze przedstawienie działalności naukowej kardynała Ravasiego odnosi się tylko i wyłącznie do opublikowanych Jego prac. Wspomnę ponadto o Jego uczestnictwie w dwóch inicjatywach, które odgrywają duże znaczenie dla badań i dla znaczenia Biblii w Kościele.

I. Publikacje

Gianfranco Ravasi przez wiele lat był pracownikiem naukowym specjalizującym się w egzegezie starotestamentowej na Wydziale Teologicznym Północnych Włoch i w seminarium archidiecezjalnym w Mediolanie. Nie tylko jako nauczyciel, ale przede wszystkim jako pisarz, rozwinął bogatą i owocną działalność, która zawsze poświęcona była głębokiemu oraz konsekwentnemu badaniu Biblii i propagowaniu jej poznawania na różnych poziomach, lecz stale na podstawie analizy tekstu aktualnymi metodami nauk biblijnych.

Według mnie zarysowanie całej Jego kompleksowej działalności wydaje się przedsięwzięciem niemożliwym, zważywszy na fakt, że przez ostatnie czterdzieści lat Kard. Ravasi opublikował dużą liczbę książek, które były wznawiane i tłumaczone na wiele języków. Jestem zmuszony

ograniczyć się do przedstawienia publikacji napisanych w języku włoskim, a i spośród nich mogą przedstawić tylko niektóre przykłady najbardziej znaczące. Moją opinię dzielę na pięć rozdziałów: 1. Komentarze obszerne 2. Komentarze mniej obszerne 3. Cykl konferencji biblijnych 4. Inne sposoby poznawania Biblii 5. Słowniki.

1. Komentarze obszerne

W szczególny sposób chciałbym omówić komentarze do Księgi Psalmów, Pieśni nad Pieśniami i do Księgi Koheleta.

a) *Księga Psalmów. Komentarz wraz z uaktualnieniem*, Seria: Lettura pastorale della Bibbia; tom pierwszy (1-50), 917 stron; tom drugi (51-100), 1065 stron; tom trzeci (101-150), 1017 stron, Bolonia, EDB, 1985.

To monumentalne dzieło składa się z prawie 3000 stron. Przedstawia szczegółowe objaśnienia dla każdego ze 150 Psalmów, z precyzyjną analizą tekstu w odniesieniu do obszernej literatury egzegetycznej. Psalm opracowane są według następujących trzech punktów: 1) Tekst i kontekst, 2) Wymiar literacki, 3) Interpretacja egzegetyczna. W omówieniu niektórych Psalmów istnieje czwarty punkt: Hermeneutyka chrześcijańska. Pierwszy tom zawiera, poza objaśnieniem Psalmów 1-50, przedmowę ówczesnego arcybiskupa Mediolanu, kardynała Carlo Marii Martiniego (str. 5-6) i wstęp (str. 13-65). Martini podkreśla, że szczególnym walorem tego dzieła jest „cały wielobarwny splot symboli, które stanowią materię poezji!” (str. 6) i nazywa tę książkę „ezegetycznie pełnym komentarzem do tego monumentalnego zbioru modlitw” (str. 7). To dzieło o znaczącej wartości naukowej stanowi także bazę dla kolejnych, dotyczących Psalmów publikacji o charakterze popularyzatorskim.

b) *Pieśń nad Pieśniami. Komentarz wraz z uaktualnieniem*. Seria: Teksty i komentarze, Bolonia, EDB, 1992, 895 stron.

---

1 Ravasi G., (2007). *Psalmi*. Psalmi 1-19 wybór cz.1., Kraków: Wydawnictwo Salwator, tłum. Patrycja Mikulska.

2 op.cit.

Jeśli weźmiemy pod uwagę, że Pieśń jest tekstem o wiele krótszym od Księgi Psalmów, to objaśnienia Autora okażą się obszerniejsze od tych dotyczących Psalmów. Po przedstawieniu tekstu w języku hebrajskim i włoskim (str. 10-33), książka podzielona jest na trzy części. Wprowadzenie (str. 37-142) składa się z trzech rozdziałów: 1) Ogólny kontekst (zawierający nawiązania do podobnych utworów kultury hinduskiej, mezopotamskiej, egipskiej i innych); 2) Tekst; 3) Obszerna hermeneutyka.

Wprowadzenie to stanowi tło służące wyjaśnieniu tekstu oraz przedstawia obszerną bibliografię. Komentarz (str. 142-718) zawiera szczegółową interpretację tekstu. Trzecia część „Pieśń pośmiertna” (str. 719-865) uwidacznia sposób, w jaki Pieśń była odbierana w tradycji chrześcijańskiej, żydowskiej, literackiej i artystycznej. Cechą charakterystyczną egzegezy Kard. Ravasio jest, z jednej strony, przywiązywanie wielkiej i szczegółowej wagi do szczegółów każdego tekstu, z drugiej - rozpatrywanie i rozumienie każdego pojedynczego tekstu i całości dzieła, którego jest częścią, w szerokim kontekście czasowym i kulturowym.

c) *Kohelet*, Cinisello Balsamo (Mi), Edizioni Paoline, 1988, 747 stron.

Dzieło podzielone jest na trzy części. Pierwsza, zatytułowana „Marność nad marnościami, wszystko marność” (str. 13-60), ujawnia enigmatyczny charakter autora, książki, interpretacji, przekazu oraz dostarcza aneksu bibliograficznego. Druga część (str. 61-373) objaśnia cały tekst. Trzecia część, zatytułowana „Tysiąc Koheletów” (str. 378-469), ukazuje, że podobne przemyślenia i odczucia znajdują się w literaturze wielu narodów, począwszy od cywilizacji mezopotamskiej i egipskiej sprzed 4000 lat, aż do czasów obecnych. Ravasi przyznaje w konkluzji, że: „Kohelet stanowi wielki rozdział historii zbawienia, ale jest też fundamentalnym rozdziałem w historii człowieka³” (str. 398). Poza tym charakteryzuje on całą trzecią część przy pomocy następującej deklaracji: „Do analiz egzegetycznych dołączyliśmy literaturę, zgodnie z punktem widzenia

---

3 Ravasi G., (2003). *Kohelet. Najbardziej oryginalna i „skandaliczna” księga Starego Testamentu*. Kraków: Wydawnictwo Salwator, tłum. Joanna Skrzypnik.

*Wirkungsgeschichte*⁴ (str. 467). Z westchnieniem zauważa, że „Przejęcie tej nowej egzegezy przez poezję, powieść, malarstwo, teatr, muzykę, kinematografię jest olbrzymim przedsięwzięciem.”⁵ (str. 398). Należy potwierdzić, że Kard. Ravasi przystępuje do tego przedsięwzięcia z dużą znajomością form przekazu kultury, z godną podziwu umiejętnością syntetycznego przedstawiania i z przekonującym wynikiem bogatego i wieloaspektowego zrozumienia tekstów biblijnych.

Komentarze do trzech „poetyckich” ksiąg Starego Testamentu stanowią istotny wkład do współczesnej egzegezy biblijnej.

2. Komentarze mniej obszerne

Przedstawiam tutaj komentarze G. Ravasiego nie według kryterium chronologicznego, ale według kolejności biblijnej pism: Księga Rodzaju, Księga Wyjścia, Psalmy, Księgi Proroków, Apokalipsa. Komentarze te nie stanowią spisu not objaśniających, przedstawionych za pomocą aparatu technicznego egzegezy naukowej. Bazują na dogłębnej znajomości tekstu Biblii i literatury przedmiotu. Wysuwają przypuszczenia dotyczące rezultatów badań naukowych i pogłębiają ich znaczenie dla dzisiejszych czytelników. Zawsze oferują krótką, dobrze dobraną bibliografię.

a) *Księga Rodzaju (1-11)*, Seria: Duchowe Przewodniki po Starym Testamencie, pod redakcją Gianfranco Ravasiego, Rzym, Wydawnictwo Città Nuova Editrice, 1991, 175 stron.

Księga Rodzaju (12-50), Rzym, Wydawnictwo Città Nuova Editrice, 1993, 234 stron.

Te dwa teksty nie zawierają objaśnienia każdego wersetu. Są podzielone na 25 jednostek i skupiają się wokół głównych postaci ksiąg. Pierwszy tom zawiera rozważania dotyczące postaci Adama i jego rodu, drugi dotyczy Abrahama, Izaaka, Jakuba i następnie Józefa. Napotkamy tutaj interpretację duchową, ale nie spirytualistyczną tekstów, tak aby jak

---

4 tłum. A. Kucharska

5 Ravasi G., (2003). *op.cit.*

najlepiej „uchwycić przesłanie tekstu, aby móc go ożywić i przekazać dalej”⁶ (T. I, str. 13).

b) *Exodus*, Seria: Czytanie Biblii dzisiaj, 1.4, Brescia, Wydawnictwo Editrice Queriniana, 1980, 188 stron.

Pierwsza część tomu, „Księga Wyjścia” (str. 20-139), analizuje tekst biblijny, ale nie wyjaśnia go wers po wersie. Skupia się wokół poszczególnych tematów: ucisk, wyjście z niewoli, wędrówka na pustyni, przymierze na górze Synaj, dalsze prawa. Druga część, „Bilans teologiczny” (str. 143-149), przedstawia syntezę tekstu. Trzecia część, „Tradycja – Mojżesz” (str. 153-176), ukazuje niektóre aspekty *Wirkungsgeschichte* i rozwija, między innymi, następujące tematy: „Teologia wolności” „Mojżesz Islamu”, „Mojżesz u Freuda i w kinematografii”, „Exodus w sztuce”. W swoim komentarzu G. Ravasi wyszczególnia istotne aspekty księgi i przedstawia je w sposób syntetyczny.

c) *Psalmy*, Mediolan, Wydawnictwo Editrice Ancora, 1975, 277 stron.

We Wstępie (str. 9-15) Autor przedstawia Psalmy jako odpowiedź religijną Izraela, rozważa ich miejsce w literaturze Izraela i ukazuje, w jaki sposób przejawiają się w nich role społeczne i teologia tego narodu. Następnie książka przedstawia w siedmiu częściach, które odpowiadają siedmiu kategoriom, krótkie wyjaśnienie 31 Psalmów: hymny (8), psalmy błagalne (6), psalmy ufności (5), psalmy wdzięczności (3), psalmy królewskie (3), psalmy mądrościowe (3), psalmy liturgiczne (3). Istnieje wyraźna różnica między tą książką z 1975 r. na temat Psalmów, a inną z 1985 r. dotyczącą tego samego tematu. Ta ostatnia stanowi wyczerpujący komentarz techniczny, podczas gdy ta z 1975 jest wciąż aktualnym wstępem niezbędnym do poznania i czytania Psalmów.

d) *Księga Proroków*, Mediolan, Wydawnictwo Editrice Ancora, 1975, 287 stron.

---

6 Ravasi G., (1997). *Księga Rodzaju (1-11)*. Kraków: Wydawnictwo m, tłum. ks. Marian Brzezinka.

Ta pozycja również ma charakter wprowadzający w zagadnienie. Część pierwsza, „Fizjonomia proroka”, ukazuje charakterystyczne cechy proroka w historii zbawienia. Druga część, „Słowa proroków”, przedstawia pewne kluczowe teksty proroków: Amosa, Ozeasza, Izajasza, Jeremiasza i Ezechiela. W podsumowaniu opisany jest „Prawdziwy obraz proroctwa”.

W czwartym wydaniu z 1998 r. książka liczy więcej stron (295). Zauważyć można w niej istotne, nowe części: Trzeci Izajasz, czterech proroków głoszących przed niewolą w Egipcie (Micheasz, Sofoniasz, Nahum, Habakuk), Lamentacje, pięciu proroków głoszących po niewoli w Egipcie (Aggeusz, Zachariasz, Abdiasz, Joel, Malachiasz). W trzeciej części rozważaniom podlegają trzy księgi nieprorockie (Jonasza, Daniela, Barucha). Objętość dzieła została w znaczny sposób powiększona i stało się ono wstępem do czytania proroctw Starego Testamentu. Pozycja ta dowodzi również kompetencji Kard. Ravasiego w dziedzinie pism prorockich.

e) *Apokalipsa*, Casale Monferrato, Wyd. Piemme, 1999, 230 stron.

Po wielu komentarzach autorstwa G. Ravasiego dotyczących pism Starego Testamentu nadszedł czas na jego komentarz dotyczący księgi Nowego Testamentu. We Wstępie (str. 5-17) Autor przedstawia „ogólne uwagi na temat interpretacji (...) dzieła błędnie uważanego za tajemnicze i nie dające się rozszyfrować⁷” (str.5). Egzegeza (str. 19-223) wyjaśnia w 49 jednostkach całą Apokalipsę od 1,1-3 do 22,6-11. Tom wydany w 1999 r. i w reedycji w lutym 2000 r. był przede wszystkim przeznaczony dla tych, którzy oglądali program telewizyjny, w którym podczas 34 spotkań niedzielnych, od października 1999 do czerwca 2000 r., Kard. Ravasi przedstawił całościową interpretację księgi Apokalipsy. Powyższy fakt stanowi również kolejny ważny aspekt zaangażowania Kard. Ravasiego w popularyzowanie Biblii.

---

7 Ravasi G., (2002). *Apokalipsa*. Kielce: Jedność, tłum. Krzysztof Stopa.

Przytoczone powyżej „komentarze mniej obszerne” są również tylko przykładem rozległej twórczości Kard. Ravasio o niezwykle istotnym znaczeniu. Zdecydowanie chciałbym zwrócić uwagę na różnorodność i bogactwo treści tych pozycji. Nie są one tworzone według stałego, niezmiennego schematu, ale dostosowane się do charakteru tekstów, jakie opisują, i ewentualnie do charakteru serii wydawniczej, której są częścią.

3. Cykl konferencji biblijnych

Uwidacznia się tutaj istotny aspekt działalności Gianfranco Ravasio. Podczas około 20 lat poprowadził On ponad 40 cykli konferencji biblijnych w Centrum San Fedele w Mediolanie, przede wszystkim w okresie Wielkiego Postu i Adwentu. Tekst konferencji opublikowany został w specjalnej serii Wydawnictwa Edizioni Dehoniane w Bolonii, a następnie został również nagrany na audiokasetach. Głównym tematem prawie wszystkich cykli były księgi biblijne i stanowiły one przekrój przez cały Stary i Nowy Testament. Kolejne cykle ukazują niektóre z tematów biblijnych. Zgodnie z charakterem poszczególnych pism, przedstawiają one główne postaci i wydarzenia oraz fundamentalne tematy teologiczne. Do tekstu konferencji dodano „Kierunki rozważań” i bibliografię. Jako całość konferencje te oferują ważny kompleksowy wstęp do treści i znaczenia prawie wszystkich ksiąg biblijnych. Jako przykład możemy wskazać 4 tytuły: dwa dla ksiąg biblijnych, dwa dla tematów biblijnych:

- *Księgi Samuela*, Cykl konferencji, które miały miejsce w Centrum San Fedele w Mediolanie, Bolonia, EDB, 1994, 124 strony.
- *List do Hebrajczyków*, Cykl konferencji ..., Bolonia, EDB, 1995, 132 strony.
- *Oczekiwanie na Zbawiciela w Starym Testamencie*, Cykl konferencji ..., Bolonia, EDB, 1997, 107 stron.
- *Obraz Jezusa Chrystusa w Nowym Testamencie*, Cykl konferencji ..., Bolonia, EDB, 1997, 148 stron.

4. Inne sposoby popularyzowania Biblii

Dziela, które przedstawiamy w tej części bardzo różnią się między sobą, ale ich wspólnym celem jest promowanie znajomości Biblii w różny sposób i w różnych miejscach.

a) Dwa tomy serii Collana Saggi

Oponieści nieba. Historie, idee, postaci Starego Testamentu, Mediolan, Wydawnictwo Arnoldo Mondadori, 1995, 317 stron.

Dobra Nowina. Historie, idee, postaci Nowego Testamentu, Mediolan, Wydawnictwo Arnoldo Mondadori, 1996, 331 stron.

Tytuły dwóch powyższych książek wskazują wyraźnie na ich treść. Seria Collana Saggi nie stanowi zbioru dzieł teologicznych wydawnictwa katolickiego. Jej pomysłodawcą jest wydawnictwo laickie, w którego książkach poruszane są różne problemy, opisywane przez autorów o odmiennych przynależnościach kulturowych. Egzegeta katolicki, który prezentuje Stary i Nowy Testament w świeckim otoczeniu, na rynku wydawniczym, gdzie popularnością cieszą się myśli niemalże każdego rodzaju, doświadcza sytuacji podobnej do tej, w jakiej znalazł się Święty Paweł na głównym placu w Atenach (por. Dz. Ap. 17, 16-21).

b) *Biblia dla każdego*, Mediolan, Wydawnictwo Editore Periodici di San Paolo, 2006-2007.

Dzielo składa się z dziesięciu tomów i zawiera około 2300 stron. Osiem tomów poświęconych jest Staremu Testamentowi, a dwa - Nowemu Testamentowi. Pisane jest tekstem ciągłym, do którego dołączone są barwne ilustracje i wyjaśnienia terminologiczne. Wstęp autorstwa Primo Gironiego w ten sposób charakteryzuje to dzieło: „Chodzi o „retranskrypcję” całej Biblii, księga po księdze, krok po kroku, w sposób przejrzysty i zrozumiały dla współczesnego czytelnika”. Gironi przypomina także czytelnikowi o „nadrzędnym znaczeniu całościowej lektury tekstu Biblii, w wydaniu, które trzyma w ręku. Współczesna interpretacja tych objaśnień może mu pomóc i poprowadzić do zrozumienia tekstu

Biblii...⁸⁹ (str. 11). Celem dzieła zatem nie jest zastąpienie tekstu Biblii, ale, poprzez usytuowanie się między czytelnikiem a oryginalnym tekstem, ma stanowić pomoc w jego zrozumieniu.

c) *Biblia. Odpowiedzi na najbardziej prowokacyjne pytania*, Seria: Pytania o wiarę, Cinisello Balsamo, Wydawnictwo Edizioni San Paolo, 1998, 123 strony.

Wspominam ten niewielki tom, ponieważ prezentuje on inny sposób przygotowania do czytania Biblii. Chodzi tutaj o zaangażowanie się w poszukiwanie odpowiedzi na trudności, w dociekania rozwiązań kwestii spornych, które utrudniają dostęp do Słowa Bożego. Właściwe i wyczerpujące odpowiedzi wskazują na duże kompetencje Autora w tej dziedzinie.

d) *Góry Boga. Tajemnica gór w słowie i obrazie*, Cinisello Balsamo, Wydawnictwo Edizioni San Paolo, 2001, 123 strony.

W celu zrozumienia języka biblijnego istotne jest dogłębne poznanie jego symboli. Książka ta jest zaproszeniem „do zdobywania gór biblijnych” popartym „ciągłymi odniesieniami symboliczno-historycznymi” (str. 5-6). Pierwsza część, zatytułowana „Święta Góra Pana” (str. 7-53), ma na celu „odnalezienie wszystkich elementów, jakie zawiera *Święta Góra Pana*” (str.6). Druga część, „Jedenaście Świętych Gór” (str. 55-122), obejmuje zarówno górę Ararat i czasy Noego i Górę Oliwną i wniebowstąpienie Chrystusa. Pozycja zawiera liczne kolorowe ilustracje prezentujące dzieła sztuki i miejsca.

Innym podobnym dziełem Ravasiego jest książka zatytułowana *Źródła Boże. Tajemnica wody w słowie i obrazie*, Cinisello Balsamo, Wydawnictwo Edizioni San Paolo, 2005.

---

8 tłum. A. Kucharska

9 Ravasi G. (2002). *Góry Boga. Tajemnica gór w słowie i obrazie*. Kielce: Wydawnictwo Jedność, tłum. Krzysztof Stopa

5. Słowniki

Gianfranco Ravasi jest jednym z redaktorów dwóch ważnych słowników i jest także łącznikiem między publikacją jednego a drugiego.

- *Nowy słownik teologii biblijnej*, red. Pietro Rossano, Gianfranco Ravasi i Antonio Girlanda, Cinisello Balsamo, Wydawnictwo Edizioni Paoline, 1988, strony XXII-1793.

- *Tematy teologiczne Biblii*, red. Romano Penna, Giacomo Perego i Gianfranco Ravasi, Cinisello Balsamo, Wydawnictwo Edizioni San Paolo, 2010, strony XXIV–1612.

Drugie dzieło, opublikowane ponad 20 lat później, łączy się wyraźnie z pierwszym, ale stanowi „wydanie całkowicie nowe” (str. V) z widocznie obszerniejszą treścią. Nie chcę dokonywać w tym miejscu porównania dwóch dzieł, ale wspomnę tylko, że pierwsze zawiera 116 haseł opracowanych przez 44 autorów, podczas gdy drugie zawiera 244 haseł opracowanych przez 160 autorów. W pierwszym G. Ravasi jest autorem 27 haseł, dotyczących głównie Starego Testamentu (26), i jednego zatytułowanego „Biblia i sztuka”, natomiast w drugim napisał hasła „Piękno” i „Psalmy”. Słowniki tego typu w pewnym sensie przedstawiają całokształt aktualnej wiedzy z nauk biblijnych. Ich tworzenie stanowi ułatwienie dostępu do tej wiedzy dla wielu zainteresowanych czytelników.

Podsumowując omówienie publikacji G. Ravasiego, powtórzę to, co stwierdziłem na początku: w tym krótkim opisie mogłem przedstawić jedynie niektóre z nich, te, które wydały mi się najistotniejsze. Biblia pozostaje zawsze w centrum zainteresowań działalności Kard. Ravasiego: nieustannie stanowi dla Niego punkt wyjścia oraz służy Mu do podsumowania kończącego rozważania. Jego dzieła posiadają pewne charakterystyczne cechy. Są to między innymi: przywiązanie do tekstu biblijnego, szerokie horyzonty kulturowe, różnorodność sposobów prezentacji, aktualizacja dla współczesnego czytelnika. Tak liczne i popularne publikacje dowodzą jednakowo dużego zainteresowania ze strony czytelników, jak i pokazują, jak bardzo doceniane są one przez licznych odbiorców,

którzy pragną poznać uaktualnioną, wiarygodną i bogatą wiedzę na temat ksiąg biblijnych.

II. Działalność organizacyjna

Poza wieloma publikacjami na tematy związane z Biblią, chciałbym wspomnieć, w sposób zaledwie przykładowy i niewyczerpujący, inny aspekt zaangażowania Gianfranco Ravasiego w naukę i poznanie Biblii: jego prace zespołowe, gdzie trudno jest dokładnie sprecyzować wkład poszczególnych osób, ale gdzie sukces zależy od wkładu i kompetencji pojedynczych członków grupy.

1. Członek Papieskiej Komisji Biblijnej

W latach 1985-1996 Gianfranco Ravasi był członkiem Papieskiej Komisji Biblijnej (PKB), która składa się z 20 specjalistów interpretacji Biblii pochodzących ze wszystkich kontynentów. W tych latach PKB wydała dwa dokumenty: w 1988 r. dokument zatytułowany „Jedność i różnorodność Kościoła”, a w 1993 r. dokument „Interpretacja Biblii w Kościele”.

Ten ostatni tekst ma szczególne znaczenie ze względu na sposób prezentacji i odbioru. Dnia 23 kwietnia 1993 roku papież Jan Paweł II zwołał specjalną audiencję, na którą zostali zaproszeni członkowie Kolegium Kardynałów, Korpusu Dyplomatycznego, członkowie Papieskiej Komisji Biblijnej, profesorowie Papieskiego Instytutu Biblijnego. W tym czasie kardynał Joseph Ratzinger, ówczesny przewodniczący PKB, przedstawił papieżowi tekst dokumentu „Interpretacja Biblii w Kościele”. W tym roku również świętowano setną rocznicę powstania encykliki papieża Leona XIII *Providentissimus Deus* (1893) i pięćdziesiątą rocznicę encykliki papieża Piusa XII *Divino afflante Spiritu* (1943). W swoim długim i ważnym wystąpieniu papież Jan Paweł II wspomniął o naukach tych dwóch encyklik biblijnych i wskazał na istotne punkty nowego dokumentu.

Uroczysty charakter takiej prezentacji dokumentu znalazł odzwierciedlenie w jego odbiorze. Dokument został przyjęty z wielkim zainteresowaniem nie tylko wewnątrz Kościoła Katolickiego, ale również poza nim, u osób zajmujących się badaniem Biblii. Świadczą o tym liczne komentarze, artykuły, sympozja ale także i prace doktorskie i magisterskie dotyczące tego dokumentu (por. M. Girard, „Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej pt.: Interpretacja Biblii w Kościele”: bilans i perspektywy” w *Akty dnia upamiętniającego setną rocznicę powstania Papieskiej Komisji Biblijnej*, Watykan, 2003, str. 30-45). Ten dokument uznawany jest za syntezę i przewodnik w systematycznym studium Pisma Świętego. G. Ravasi nie jest co prawda autorem tego tekstu, ale znaczący jest fakt, że pracował w zespole, który go zredagował.

2. Przewodniczący Komisji Głównej Synodu Biskupów w 2008 r.

Piętnaście lat po przedstawieniu powyższego dokumentu zainteresowanie Kościoła Katolickiego skierowane zostało ponownie w szczególny sposób w stronę Biblii. Od 5 do 26 października odbywał się Synod Biskupów w celu omówienia „Słowa Bożego w życiu i misji Kościoła”.

Istnieje zwyczaj, że każdy Synod Biskupów po zakończeniu prac kieruje przesłanie do osób zainteresowanych omawianym tematem. Słowo Boże skierowane jest do wszystkich członków Kościoła, co więcej - do wszystkich chrześcijan; zatem wszyscy oni stają się adresatami orędzia tego Synodu. W trakcie Synodu Biskupów ustalany jest również skład komisji zajmującej się opracowaniem przesłania końcowego. W trakcie Synodu dotyczącego Słowa Bożego przewodniczącym takiej komisji został bp Ravasi, ówczesny Przewodniczący Papieskiej Rady ds. Kultury. Dzięki jego wskazówkom i zaangażowaniu powstał bardzo wartościowy dokument. Jego zarys został odczytany przez samego bp. Ravasiego w Auli Synodu, po odczycie nastąpiła ożywiona dyskusja, podczas której podniosły się również głosy krytyczne. Po mniej więcej tygodniu tekst ostateczny został odczytany przez pięć osób (jedną z nich był JE Zbigniew

Kiernikowski, biskup Siedlec) w pięciu językach, co trwało ponad godzinę. Wszyscy członkowie Synodu wysłuchali przesłania i w ten sposób stali się jego pierwszymi odbiorcami. Przesłanie zostało przyjęte olbrzymim aplauzem. Nie przeprowadzono głosowania, ponieważ tak gorąca i przychylna reakcja została odebrana jako przyjęcie dokumentu.

Dokument, wielokrotnie odwołujący się bezpośrednio do tekstu Biblii, rzeczywiście wyjaśnia językiem symbolicznym, ale nie technicznym, jakie jest znaczenie Słowa Bożego dla życia i misji Kościoła. Słowo Boże obecne jest na wszystkich etapach historii Boga i Jego ludu. Urzeczywistniło się Ono w postaci Słowa Wcielonego. Słowo Boże ma swój dom w Kościele i zawsze służy komunikowaniu. Tekst podkreśla również otwarcie się na inne wyznania i religie. Wątko tego przesłania należy przypisać w dużym stopniu kompetencjom Przewodniczącego Komisji.

Jednocześnie omawiając te dwa przypadki „zaangażowania”, muszę powtórzyć, że chodzi po raz kolejny jedynie o istotne przykłady. One również wskazują na szczerść i naturalność działalności kardynała Gianfranco Ravasio, na jego olbrzymi udział w dialogu z wieloma osobami w studiowaniu i poznawaniu Biblii oraz w głoszenie znaczenia Słowa Bożego w Kościele.

Ks. prof. Waldemar Chrostowski
Kierownik Sekcji Bibliijnej UKSW

Recenzja wniosku
w postępowaniu o nadanie
tytułu doktora *honoris causa*
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
kard. Gianfranco Ravasiemu

Kardynał Gianfranco Ravasi, urodzony w 1942 r. w Merate (Lecco), jest z wykształcenia bibliistą. Po przyjęciu święceń kapłańskich w 1966 r. jako kapłan diecezji mediolańskiej odbył specjalistyczne studia w Papieskim Instytucie Biblijnym w Rzymie, uwieńczone uzyskaniem licencjatu, a następnie doktoratu nauk biblijnych. Pełnił funkcję prefekta Biblioteki Ambrożyjskiej w Mediolanie, założonej w 1607 r. przez kard. Fryderyka Boromeusza. W 2007 r. otrzymał z rąk Ojca Świętego Benedykta XVI konsekrację arcybiskupią, zaś trzy lata później, 20 listopada 2010 r., został mianowany kardynałem.

Istnieje kilka znaczących okoliczności potwierdzających zasadność przyznania doktoratu *honoris causa* kard. Gianfranco Ravasiemu, wynikających zarówno z jego bogatej biografii, jak też różnorodnych i godnych najwyższego uznania dokonań i osiągnięć.

1. Ważne miejsce w życiu i działalności Kandydata zajmuje praca dydaktyczna i formacyjna. Przez wiele był wykładowcą egzegezy Starego Testamentu w Wyższym Seminarium Duchownym w Mediolanie oraz na

tamtejszym Wydziale Teologicznym Północnej Italii. Jego wykłady zyskiwały ogromne uznanie studentów, zarówno ze względu na merytoryczną treść, jak i niezwykle sugestywną formę przekazu. Jasność, przystępność i sugestywność w objaśnianiu zawilej problematyki, potwierdzana podczas zajęć dydaktycznych i bezpośrednich kontaktów ze słuchaczami, przesądziła zapewne o charakterze i kierunkach jego późniejszej działalności. Już w pierwszych latach działalności dydaktyczno-naukowej zadbał o zorganizowanie prężnego i wydajnego naukowo środowiska, które przyczyniło się do utrwalania jego dorobku i pomnażania go w postaci publikacji.

Ponieważ działalność młodego wówczas biblisty przypadła na okres bezpośrednio po II Soborze Watykańskim, wniósł on trwały wkład w dzieło odnowy biblijnej, trafnie nazwane „wiosną biblijną” w Kościele katolickim. Jego nauczanie jest mocno zakorzenione w Tradycji Kościoła i w nauczaniu soborowym, promującym egzystencjalną lekturę Biblii oraz szerokie wykorzystanie metod wypracowanych w biblistyce w ciągu ostatnich dziesięcioleci.

Wiele roczników kapłańskich i zakonnych zawdzięcza Kandydatowi do doktoratu *honoris causa* solidną formację biblijną. Jego praca dydaktyczna była adresowana nie tylko do kandydatów do kapłaństwa i osób duchownych, lecz także do osób świeckich. Znalazła wyraz w licznych spotkaniach i obradach formacyjnych, które przyczyniły się do wypracowania fundamentalnych zasad formacji kapłańskiej. Uczestniczył też w licznych spotkaniach z nauczycielami i wychowawcami, podczas których dokonywano pogłębiania zasad katolickiej formacji dzieci i młodzieży.

Kardynał G. Ravasi spełnił rolę swoiście profetyczną, pozyskując – dla zainteresowania Pismem Świętym i studiami biblijnymi – tysiące osób. Początkowo byli to Włosi, ale bardzo szybko sława jego wykładów i nauczania przyciągnęła uczestników z innych krajów, sprawiając, że sam zyskał renomę europejską i światową. Jest prominentną postacią w środowisku biblistów włoskich. Uczestniczy w pracach Associazione Biblica Italiana, bierze aktywny udział w sympozjach i spotkaniach naukowych,

promując i rozwijając wiedzę biblijną zgodną z nauczaniem Magisterium Kościoła.

2. Z łatwością i głębią wyrażania myśli łączy się podobna łatwość utrwalania ich na piśmie. Nic zatem dziwnego, że bardzo wcześnie kard. G. Ravasi zyskał renomę autora cenionych publikacji biblijnych, wydawanych i wielokrotnie wznawianych w odpowiedzi na wyraźne zapotrzebowanie na tego typu materiały. Ma w swoim dorobku imponującą liczbę publikacji, obliczaną na ponad 100 pozycji książkowych, które można podzielić na dwie zasadnicze grupy.

Pierwszą grupę tworzą monumentalne komentarze do poszczególnych ksiąg biblijnych i całej Biblii. Priorytetowe miejsce zajmują trzy obszernie komentarze: do Księgi Psalmów (1985), Księgi Koheleta (1988) oraz Pieśni nad pieśniami (1992). Wszystkie zostały przełożone także na język polski. Autor wybrał księgi ze zbioru Pism, dokonał ich przekładu z języka hebrajskiego na włoski i zaopatrzył w erudycyjne objaśnienia, uwzględniające najnowsze osiągnięcia naukowe oraz rozległą wiedzę z zakresu szeroko pojętej kultury biblijnej, a także kultury europejskiej i światowej, od wieków karmionej motywami i wątkami biblijnymi. Jego podejście respektuje wszystkie rygory wiedzy akademickiej, a zarazem wychodzi naprzeciw potrzebom i oczekiwaniom pastoralnym. Objasniając tekst biblijny, Autor uwzględnia jego kontekst historyczny, społeczny i religijny, wnikliwie omawia zagadnienia literackie i dokonuje precyzyjnej egzegezy adresowanej do współczesnych czytelników i słuchaczy Pisma Świętego.

Znamienne, że przedmiotem najwcześniejszych dociekań stały się księgi trudne, z których jedna, a mianowicie Księga Psalmów, stanowi codzienny pokarm duchowy ogromnej rzeszy chrześcijan. Księga Koheleta jest powszechnie – i to już od czasu pierwszych rabinów – uznawana za trudną. Komentator umięjętnie wskazał na pradawne, egipskie i mezopotamskie, korzenie zawartego w niej orędzia oraz jego trwałą aktualność i niezbywalne miejsce w historii zbawienia, a także niezwykłą

i wielokierunkową *Wirkungsgeschichte*. Z kolei komentarz do Pieśni nad pieśniami, oprócz licznych nawiązań do paraleli egipskich i mezopotamskich, a nawet hinduskich i innych, stanowi udaną egzemplifikację dobrze rozumianej i zastosowanej hermeneutyki, ukazującej, jak ta osobliwa księga była czytana i objaśniana w tradycji żydowskiej i chrześcijańskiej oraz jakie znalazła odbicie w dziełach literackich i kulturze wizualnej.

Egzegeza biblijna kard. G. Ravasiego jest specyficznie chrześcijańska, eksponująca jedność teologiczną obu części Pisma Świętego. Jej tworzywo stanowi w dużym stopniu egzegeza Ojców Kościoła i pisarzy wczesnochrześcijańskich, co sprawia, że nierzadko komentowanie biblijnej perykopy czy motywu przechodzi w wyznanie wiary, a nawet w modlitwę.

Mniej obszerne, lecz równie ważne i cenione komentarze dotyczą kilku innych ksiąg biblijnych. Chodzi, w chronologicznej kolejności ukazywania się, o popularny komentarz do Księgi Psalmów (1975) i zbioru Proroków (1975), a także do Księgi Wyjścia (1980), Księgi Rodzaju 1–11 (1991) i Apokalipsy (1999). Niemal wszystkie powstały na bazie doświadczeń dydaktycznych i służą jako pożyteczne podręczniki rzetelnie wprowadzające w arkana wiedzy biblijnej. Nie zawierają rozbudowanego aparatu naukowego, lecz mimo to stanowią dojrzałe owoce pogłębionego studium Biblii, opartego na głębokiej lekturze tekstu i rozległej wiedzy naukowej. Wiele do myślenia daje i to, że po latach nauczania na różnych poziomach i promowania Starego Testamentu Autor wyszedł naprzeciw potrzebie przybliżenia współczesnym chrześcijanom bodaj najtrudniejszej księgi Nowego Testamentu, czyli Apokalipsy według św. Jana.

3. Na osobne wyróżnienie zasługują pozostałe publikacje, wyrosłe, analogicznie jak monumentalne komentarze, w duchowym i intelektualnym klimacie upowszechniania znajomości Biblii i wiedzy biblijnej. Aczkolwiek mają one zróżnicowany charakter, a nawet adresatów, łączy je jedno, a mianowicie pragnienie skutecznego przybliżenia i opisanie orędzia Starego i Nowego Testamentu w aspekcie paschalnym, który nadaje mu właściwy sens i treść.

Poprzestańmy na przytoczeniu wybranych tytułów. Najpierw są to opracowane i zredagowane przez kard. G. Ravasio dwa zbiory opatrzone wspólnym tytułem *Il racconto del cielo*, poświęcone księgom Starożytności (1995) i Nowego Testamentu (1996). Różnicę o treści kolejnej publikacji daje tytuł *La Bibbia. Risposta alle domande più provocatorie* (1998), zapowiadający odpowiedzi na problemy, jakie nastroczą „najtrudniejsze strony” ksiąg świętych. Następne książki, oparte na tekście ksiąg świętych, kładą mocny nacisk na duchowe i symboliczne wymiary Biblii: *I monti di Dio. Il mistero della montagna tra parola e immagine* (2001), *Breve storia dell'anima* (2003), *Le sorgenti di Dio. Il mistero dell'acqua tra parola e immagine* (2005), *Le porte del peccato* (2007) oraz *Questioni di fede* (2010) i *Le parole del mattino* (2011). Powszechne uznanie zyskała obszerna seria wydawnicza *Il racconto della Bibbia* (2006-2007), na którą składa się dziesięć tomów poświęconych wszystkim księgom Pisma Świętego, zaopatrzonych w barwne ilustracje, mapy i reprodukcje. Jest to znakomity przykład integralnej lektury Biblii, uwzględniającej rozmaite aspekty i kierunki, poziomy i wymiary.

W tej grupie publikacji plasują się również słowniki biblijne, opracowane i wydane pod redakcją G. Ravasio (oraz innych autorów). Są to: *Nuovo dizionario di teologia biblica* (1998), a niedawno *Temi teologici della Bibbia* (2010). Wielu biblistów i teologów upatruje w tej ostatniej publikacji podsumowania i bilansu najnowszych wielostronnych badań nad Biblią. Opublikowanie tak obszernych dzieł, stanowiących rezultat żmudnego wysiłku setek kompetentnych osób, wskazuje na niepospolite zdolności w zakresie stymulowania i koordynowania współpracy i kierowania zespołami naukowymi.

Wspólną cechą niemal wszystkich publikacji Kandydata jest tendencja do osadzania orędzia Pisma Świętego w kontekście okoliczności i uwarunkowań starożytnego świata, wydobywająca z jednej strony to, co wspólne, a z drugiej to, co wyjątkowe i unikatowe dla wiary biblijnej Izraela i Kościoła apostołowego. Takie podejście stanowi podglebie do wszechstronnych przemyśleń stymulujących relacje i żywoty

dialog posoborowej teologii katolickiej ze światem współczesnym, również tym, który nie wykazuje właściwej znajomości natury i posłannictwa Kościoła.

4. Wśród rozmaitych zaangażowań i prac Kandydata do tytułu Doktora *honoris causa* trzeba wskazać zwłaszcza trzy obszary. Pierwszy to prace jako członka Papieskiej Komisji Biblijnej (1985-1996), drugi to wielki i widoczny wkład w przygotowanie i przebieg XII Zwyczajnego Zgromadzenia Synodu Biskupów na temat Biblii w życiu i misji Kościoła (5-26 XI 2008), a trzeci to inicjatywa tzw. Dziedzińca pogan jako integralnego składnika rzeczywistości nowej ewangelizacji.

Członkostwo kard. Ravasiego w Papieskiej Komisji Biblijnej to dwunastoletnie zaangażowanie podczas pontyfikatu Jana Pawła II. W międzynarodowym gronie ekspertów powołanych przez Ojca Świętego G. Ravasi był postacią wyróżniającą się i niezwykle aktywną. Przy jego wydatnym udziale i wkładzie Papieska Komisja Biblijna ogłosiła dwa ważne dokumenty: *Jedność i różnorodność w Kościele* (1988) oraz *Interpretacja Biblii w Kościele* (1993). Drugi, ogłoszony w stulecie programowej encykliki Leona XIII *Providentissimus Deus* i pięćdziesięciolecie encykliki Piusa XII *Divino afflante Spiritu*, jest słusznie traktowany jako *magna charta* współczesnej biblistyki katolickiej. Ten dokument jest jedną z najczęściej cytowanych wypowiedzi PKB, która w znacznym stopniu ukierunkowała biblistykę katolicką, ukazując celowość zarówno diachronicznego, jak i synchronicznego podejścia do Biblii, oraz charakter i wartość metod, które je umożliwiają.

Bardzo widoczna była obecność i wkład G. Ravasiego w dzieło Synodu Biskupów poświęconego Biblii. Miałem zaszczyt uczestniczyć jako jeden z kilku delegatów z Polski w tym historycznym wydarzeniu, obserwując na bieżąco stałe i owocne kontakty Kandydata z Benedyktem XVI. Na zakończenie prac synodalnych został wypracowany dokument finalny, którego treść i kształt w gruncie rzeczy określił właśnie G. Ravasi. Uczynił to, jako przewodniczący, w ścisłej współpracy z czterema

innymi członkami specjalnej komisji wyznaczonej przez ojców synodalnych, wśród których znalazł się biskup siedlecki Zbigniew Kiernikowski. Tekst gotowej wypowiedzi, napisanej w pięciu językach, został publicznie odczytany, wzbudzając ogromne uznanie i aplauz zgromadzonych biskupów i ekspertów, a następnie opublikowany. Do czasu ogłoszenia przez Benedykta XVI adhortacji posynodalnej (2010) była to wypowiedź, która najpełniej oddawała przebieg i ustalenia prac synodalnych.

Kardynał G. Ravasi jest też pomysłodawcą, rzecznikiem i promotorem szeroko zakrojonej inicjatywy duszpasterskiej, która otrzymała nazwę: „Dziedziniec pogan”. Inicjatywa nawiązuje do układu terytorium świątyni jerozolimskiej, a przeniesiona w nasze czasy ukazuje pilną potrzebę zwrócenia się przez Kościół ku tym, którzy z różnych powodów pozostają na jego progu albo poza nim. W ten sposób wychodzi się na przeciw wezwaniu Jana Pawła II i Benedykta XVI do nowej ewangelizacji, obejmującej ludzi, których więzi z Kościołem są luźne lub w ogóle nie istnieją, oraz tych, którzy nie mieli właściwej styczności z Ewangelią. Ta dziedzina aktywności stanowi połączenie i zwieńczenie specjalistycznej wiedzy biblijnej z nakazem misyjnym Jezusa Chrystusa, który wyznacza konkretne zadania swoim uczniom i wyznawcom.

Trzeba nadmienić, że kard. G. Ravasi przewodniczy Papieskiej Radzie do spraw Kultury, utworzonej w 1982 r. przez Jana Pawła II w myśl założeń soborowej konstytucji *Gaudium et spes* dotyczących kultury oraz jej miejsca w ewangelizacji i dialogu Kościoła ze światem, a także Papieskiej Komisji do spraw Dóbr Kulturowych Kościoła i Archeologii Sakralnej. Z racji tych funkcji bardzo często występuje w środkach masowego przekazu oraz odbywa wiele podróży zarówno po Włoszech, jak i do innych krajów. W formie publikacji drukowanych oraz w internecie można znaleźć wiele jego wypowiedzi dotyczących rozmaitych aspektów życia religijnego, teologicznego, kościelnego, a także społecznego i politycznego. Współpracuje z włoskim Canale 5, gdzie prowadzi niedzielną audycję *Le frontiere dello Spirito*, zaś w kooperacji z czasopiśmem „Famiglia Cristiana” przygotowuje nowe, pięciotomowe wydanie całej Biblii, przeznaczone

przede wszystkim na użytek rodzin. Jest też stałym współpracownikiem watykańskiego dziennika „L'Osservatore Romano” oraz „Il Sole 24”.

Istotna część jego aktywności zwraca się ku chrześcijanom innych wyznań oraz wyznawcom innych religii, zwłaszcza judaizmu. Z tego względu położył duże zasługi w dziele ekumenizmu i dialogu międzyreligijnego, szczególnie dialogu Kościoła z Żydami i judaizmem. Nowe pole jego działalności stanowią kontakty z niewierzącymi, w ramach których promowany jest dialog moralności chrześcijańskiej z etyką świecką, nawet tą, która stroni od zasad Ewangelii.

5. Za uhonorowaniem kard. G. Ravasiego przez Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II przemawiają również jego liczne i bardzo owocne związki z Polską. Najpierw trzeba podkreślić fakt, że wiele jego publikacji doczekało się przełożenia i wydania w języku polskim. Dotyczy to zarówno wzmiankowanych monumentalnych komentarzy, jak i mniejszych objętościowo opracowań, które weszły na dobre w obieg naukowej i popularnonaukowej wiedzy biblijnej rozwijanej w naszym kraju. Wyjątkowe miejsce wśród nich zajmuje monumentalna seria *Biblia dla każdego*, przygotowana i wydana przez kieleckie wydawnictwo „Jedność”.

Drugi nurt „polskiej” aktywności Kandydata obejmuje jego wieloletnią i ścisłą współpracę z krakowskim Centrum Formacji Duchowej prowadzonym przez księży salwatorianów. Jest to placówka niezwykle zasłużona dla upowszechniania wiedzy biblijnej. Jej zasługą jest organizowanie konferencji i spotkań, na które składają się wykłady oraz debaty i dyskusje z udziałem najwybitniejszych znawców i popularyzatorów Pisma Świętego. Kardynał G. Ravasi wygłaszał wykłady poświęcone wybranym wątkom i tematom biblijnym, które były nagrywane i trafiły do wielu ośrodków i miejsc nie tylko w Polsce, lecz i za granicą, gdzie język polski jest znany i używany, np. na Białorusi, Słowacji i Ukrainie oraz w Rosji i innych byłych republikach sowieckich.

Przypomnieć też trzeba czynny udział kard. G. Ravasiego w Pierwszym Kongresie Biblijnym zorganizowanym jesienią 2011 r. przez Dzielo

Biblijne Jana Pawła II. Kardynał podzielił się swoją fascynacją i wiedzą biblijną, a ponadto nawiązał i zacieśnił mnóstwo kontaktów, zarówno na szczeblu hierarchicznym, jak i ze środowiskami akademickimi i pastoralnymi.

Pełniąc od 2003 r. funkcję przewodniczącego Stowarzyszenia Bibliotów Polskich, z satysfakcją obserwuję, jak chętnie i owocnie bibliści polscy podejmują i rozwijają inspirację i refleksję stymulowaną przez kard. G. Ravasio. Jest on osobą w naszym środowisku powszechnie znaną i cenioną, uznawaną za autorytet i przewodnika w gruntownych studiach nad Biblią i jej orędziem.

***

Mając na uwadze wyszczególnione wyżej zaangażowania i osiągnięcia kard. Gianfranco Ravasio, wielokrotnie uhonorowanego już przez rozmaite instytucje i gremia kościelne i świeckie, z pełnym przekonaniem wyrażam aprobatę wobec wniosku o nadanie mu tytułu doktora *honoris causa* Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Jego największą zasługą stanowi to, iż niestrudzenie ukazuje, że Biblia jest prawdziwym domem, tak dla uczonych, jak i dla prostych ludzi, którzy przez erudycję, lecz również życiową mądrość, doświadczenie i pokorę otwierają się na Słowo Boże oczekiwane i zapowiadane na kartach Starego Testamentu oraz ukazane i objawione w Nowym Testamencie. Kardynał często powtarza, że musimy powrócić do czytania i słuchania Biblii nie tylko w liturgii i teologii, ale także w osobistej duchowości każdego wierzącego, oraz skutecznie urzeczywistnia ów postulat, zaskarbiając sobie wdzięczność olbrzymiej rzeszy odbiorców i miłośników Biblii.

Tytuł doktora *honoris causa* będzie nie tylko pełnym symbolicznego znaczenia i wymowy wyrazem uznania dla zasłużonego uczonego, duszpasterza i hierarchy Kościoła katolickiego, lecz również z wielką korzyścią dla uczelni, która ma stabilną i silną pozycję w życiu naukowym i kościelnym, a uhonorowanie tak wybitnego Kandydata najwyższą godnością akademicką jeszcze bardziej tę pozycję ukaże, potwierdzi i wzmocni.

Ks. prof. Henryk Witczyk
Instytut Nauk Biblijnych KUL

Sługa i świadek Prawdy

„Służ Prawdzie! Jeśli służysz Prawdzie, służysz Wolności. Służysz Życiu!” – tymi słowami bł. Jan Paweł II określał zadanie społeczności akademickiej KUL-u – jego profesorów i studentów – gdy 9 czerwca 1987 roku odwiedził swoją Alma Mater jako Papież. A służba wolności i życiu to w gruncie rzeczy służba kulturze – to tworzenie kultury miłości – to także tworzenie kultury wiary i nadziei. Bo „nadzieja jest z prawdy” – jak pisał C. K. Norwid. I wiara jest z Prawdy. Gdy zatem ludzie nauki służą Prawdzie, tworzą kulturę chrześcijańską, która wspiera się na takich kolumnach jak wiara, miłość i nadzieja. Ten ambitny program duchowy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, sformułowany przez największego spośród jego profesorów, sam przychodzi nam na myśl w dniu, w którym do znamienitego grona doktorów *honoris causa* tej zasłużonej dla kultury chrześcijańskiej w Europie uczelni mamy zaszczyt włączyć Jego Eminencję Księdza Kardynała Gianfranco Ravasio. Od dzisiaj możemy się cieszyć, że grono to, do którego od roku 1983 należał bł. Jan Paweł II, a także takie postaci jak wybitny teolog – kard. Józef Ratzinger, obecny papież Benedykt XVI, czy heroiczny obrońca wiary – kard. Joachim Meissner, arcybiskup Kolonii, a także odważny w dialogu ekumenicznym patriarcha Konstantynopola Bartłomiej I, dzisiaj poszerza się o Przewodniczącego Papieskiej Rady Kultury, światowej klasy bibliście – sługę Prawdy, a równocześnie ambasadora (świadka) kultury

chrześcijańskiej oraz promotora dialogu między wiarą w Boga a filozofią świeckiego humanizmu.

Błogosławiony Jan Paweł II jako profesor tego Uniwersytetu w trudnych czasach reżimu komunistycznego wiedział z własnego doświadczenia, że służba Prawdzie wymaga nie tylko nieustannego zaangażowania rozumu, ale także miłości serca i odwagi ducha. Sługa winien stawać się świadkiem Prawdy! Jedynie świadek Prawdy może być przekonującym jej ambasadorem, a zarazem promotorem dialogu z tymi, którzy jej szczerze szukają.

Sądzę, że słowa błogosławionego Profesora i wielkiego Papieża najtrafniej wyrażają to, co w tym uroczystym momencie pragnę w imieniu Rady Wydziału Teologii, a zarazem całego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II wypowiedzieć pod adresem Jego Eminencji Ks. Kardynała Gianfranco Ravasio – sługi i świadka Prawdy w Kościele i świecie współczesnym! Mamy bowiem zaszczyt uhonorować tytułem doktora *honoris causa* wieloletniego profesora bibliistyki na Wydziale Teologii Północnych Włoch, który służąc Prawdzie objawionej w Piśmie świętym, jako wybitny naukowiec umacnia kulturę chrześcijańską w jej fundamentach – a jako pisarz i przewodniczący Papieskiej Rady Kultury jest równocześnie ambasadorem tej kultury w całym świecie oraz promotorem dialogu między wiarą a nauką, między Kościołem a współczesnym światem.

1. Chrystus – Prawda wcielona natchnieniem dla świadka Prawdy

Gdy przybliżamy sobie dzisiaj wszystkie inicjatywy i osiągnięcia Profesora i Kardynała Ravasio w sferze nauki i kultury, a nade wszystko wielki wkład w myśl i życie Kościoła powszechnego, odkrywamy, że wypływają one ostatecznie z tego najgłębszego źródła, jakim dla Ks. Kardynała jest VERBUM DOMINI – Syn Boży, który stał się człowiekiem,

i Jego „odwieczna Dobra Nowina” rozbrzmiewająca na kartach Pisma świętego.

Nauczyciel z Nazaretu w kluczowym momencie swojego życia – przed trybunałem imperium – nie wahał się wyznać: „Ja się na to narodziłem i na to przyszedłem na świat, aby dać świadectwo Prawdzie” (J 18,37). Wzorem są dla Księdza Kardynała także apostołowie: Piotr (2 P 1,1) – „świadek Chrystusowych cierpień” (1 P 5,1), „sługa Jezusa Chrystusa” (2 P 1,1) oraz Paweł, który – pomimo swej skromności i pokory – nie wahał się powiedzieć o sobie: „Paweł, sługa Boga i apostoł Jezusa Chrystusa, *posłany do szerzenia* wśród wybranych Bożych wiary i poznania prawdy wiodącej do życia w pobożności” (Tyt 1,1).

Idąc za Chrystusem, Nauczycielem z Nazaretu, a równocześnie wpatrzony w przykład Piotra i Pawła, sług i świadków Prawdy Bożej, profesor i kardynał Gianfranco Ravasi od lat przemierza drogi Włoch, Polski, całej Europy i świata, odważnie staje w aulach uniwersyteckich, w kościołach i studiach telewizyjnych, aby odpowiadać na wciąż stawiane przez różne środowiska pytanie: „Cóż to jest Prawda?”

Wielotomowe komentarze naukowe do ksiąg biblijnych, monografie naukowe, książki adresowane do szerokiego grona czytelników, artykuły, hasła w wielkich słownikach, referaty na sesjach międzynarodowych i krajowych, programy radiowo-telewizyjne, których Ks. Kardynał jest autorem, przekonują siłą przytaczanych argumentów, zachwycają pięknem języka i przywoływanymi obrazami, porywają mocą ducha, jaka z nich emanuje. Wszystkie one – w połączeniu z osobistym przykładem życia według Ewangelii – są w sumie jednym, niezwykle w swej wielkości świadectwem, jakie od ponad 40 lat mediolański biblista G. Ravasi nieustannie daje Prawdzie – tej Prawdzie, która objawia się także dla współczesnego człowieka w Piśmie świętym, w stworzonym świecie, w różnych kulturach starożytnych, w dziełach wybitnych filozofów, pisarzy, kompozytorów, natchnionych malarzy, rzeźbiarzy i poetów – także tych mało znanych szerszej społeczności, a jakże często oryginalnych i zaskakujących.

Niezwykłe bogata w różnorodne inicjatywy działalność Ks. Kardynała jest w istocie swej świadectwem, jakie uczeń i przyjaciel daje swemu Panu, Mądrości Bożej – Prawdzie, którą jest Jezus Chrystus.

2. Świadek Prawdy – w służbie wiary, miłości i nadziei

Świadectwo o Prawdzie, które składa ks. kard. G. Ravasi, ma kilka wymiarów. Najłatwiej je dostrzec wtedy, gdy się weźmie pod uwagę owoce, jakie ono rodzi w ludziach: ewangeliczną wiarę, miłość i nadzieję jako czynniki decydujące o sensie życia człowieka w początkach trzeciego tysiąclecia bardziej niż kiedykolwiek wcześniej.

A. Prawda inspirująca wiarę

Ks. kardynał Gianfranco Ravasi – to znamienity syn Kościoła w Mediolanie. Z uwagi na swój ogromny i oryginalny dorobek w zakresie interpretacji Pisma świętego jawi się jako doskonały kontynuator najlepszych tradycji swego Kościoła, zapoczątkowanych przez wielkiego znawcę literatury i kultury greckiej, jakim był św. Ambroży. Ksiądz Kardynał już jako uczeń liceum fascynował swoich nauczycieli znajomością tak greckiej poezji Homera, jak i klasycznych tekstów autorów rzymskich, takich jak Wergiliusz czy Cyceiron – recytowanych z pamięci. Doskonała znajomość takich języków starożytnych, jak grecki, hebrajski czy łacina to narzędzie badawcze, które wraz z najnowszymi metodami interpretacji Pisma świętego profesor G. Ravasi owocnie stosuje w monumentalnych komentarzach: do Księgi Psalmów (t. I-III), do Pieśni nad pieśniami, do Księgi Hioba i do Księgi Koheleta. Każdy z tych czterech komentarzy – z racji wielkiej erudycji komentatora, doskonałego zmysłu syntezy, a nade wszystko oryginalnych propozycji rozumienia starożytnych wyrażeń, obrazów i symboli jawi się jako swoista summa wiedzy historyczno-literackiej i zarazem egzegetyczno-teologicznej na temat tych najtrudniejszych i jakże fascynujących ksiąg Pisma świętego. Pełne są one

odniesień do najlepszych przejawów myśli i kultury świata antycznego, swego rodzaju ścieżek prowadzących do Bożej Mądrości. Równocześnie komentator Ravasi z prawdziwą sympatią oddaje głos Ojcom Kościoła i świętym. A to oznacza, że naukowa egzegeza prof. G. Ravasiego, rzetelnie wykorzystująca rozum na wszystkich etapach dociekań, otwarta jest także na światło płynące z mądrości starożytnych i z wiary świętych. Dlatego nawet najściślej naukowe publikacje Księdza Kardynała wyjaśniają Pismo święte w Duchu, w jakim zostało napisane – co postuluje Sobór Watykański II w konstytucji *Dei Verbum*. Z tej też racji nie starzeją się na półkach bibliotek, ale są wciąż wydawane, studiowane i poszukiwane przez chrześcijan, którzy chcą pogłębić swą wiarę, a także przez ludzi dobrej woli otwartych na ponadczasowe orędzie Biblii.

B. Prawda objawiająca Miłość

Przez ponad 30 lat ks. prof. G. Ravasi prowadził wykłady z egzegezy Starego Testamentu na Wydziale Teologicznym Północnych Włoch w Mediolanie. Szybko dał się poznać nie tylko jako wybitny znawca ksiąg biblijnych, ale także jako pasjonujący wykładowca, który wnosi światło Prawdy w serca słuchaczy. Z podziwu, jaki budził w słuchaczach swoimi wykładami, wyrasta wielkie zainteresowanie wielu środowisk naukowych i kościelnych we Włoszech i w świecie, które każdego roku zapraszają profesora, a od kilku lat kardynała Ravasiego z wykładami biblijnymi bądź referatami o charakterze interdyscyplinarnym.

To właśnie w ten sympozjalny nurt służenia Prawdzie wpisują się wykłady Ks. Kardynała na temat Psalmów, Pieśni nad pieśniami czy Księgi Hioba i Księgi Koheleta, które prowadził w Salwatorińskim Studium Duchowości w Krakowie w latach 1998 – 2008. Z kolei uczestnicy Pierwszego Kongresu Biblijnego, który miał miejsce w Warszawie w dn. 28-30 października 2011 roku, mogli wysłuchać fascynującej *lectio magistralis* Ks. Kardynała na temat samej natury Słowa Bożego, a także jego działania w świecie, w dziejach człowieka i w Kościele. Równie porywający wykład nt. „Sztuka i wiara – dwa okna na Boga” przewodniczący Papieskiej

Rady Kultury wygłosił – jako swego rodzaju podsumowanie wspomnianego Kongresu Biblijnego – w kościele środowisk twórczych w Warszawie do polskich artystów i ludzi nauki.

Każdy z wykładów Ks. Kardynała zawiera tak duży potencjał Prawdy, że od samego początku staje się rozmową mistrza z uczniami. Słuchacze – zazwyczaj tłumnie obecni na sesjach naukowych z udziałem Ks. Kardynała – czują się jak uczniowie, którzy prowadzili dialog z Jezusem zmartwychwstałym na drodze do Emaus. „Zagadnięci” przez mistrza, doznają wewnętrznego przemienienia. Szybko odkrywają, że nie tylko ich umysły, ale nade wszystko ich serca zapalone zostały tym ogniem Prawdy, który będzie w nich płonął przez kolejne dni, tygodnie i lata, inspirować do jeszcze większej miłości Boga i bliźniego.

C. Prawda rodząca nadzieję

Profesor G. Ravasi dał się poznać szerokim rzeszom czytelników jako wybitny pisarz, autor wysoko cenionych książek o tematyce interesującej każdego współczesnego człowieka. Swoją działalność pisarską od samego początku ukierunkował właśnie na tych, którzy tworzą swego rodzaju lud wędrujący ze świata banału i pustki do obiecaney krainy Logosu i Sensu. Każda nowa publikacja Ks. Kardynała jest dla nich jak nowa pochodnia w drodze przez ciemną dolinę, jak wsparcie, które daje dobry pasterz (por. Ps 23). Taką właśnie rolę pełnią w życiu milionów ludzi takie najnowsze książki, jak: „Krótka historia duszy” (Mondadori 2003; edycja polska: wyd. Salwator 2008), w której Autor podejmuje zapomnianą dziś problematykę duszy; z kolei o stałej potrzebie cnót w życiu człowieka mówi w książce „Ritorno alle virtù” (Mondadori 2005); a o wadach jako wrotach grzechu pisze w książce „Le porte del peccato” (Mondadori 2007). Ze skarbcza światowej filozofii, literatury, poezji, muzyki, filmu czy malarstwa wydobywa teksty bądź obrazy, które są jakby ziarnami Ewangelii rozsianymi wśród ludzi różnych cywilizacji i kultur, poczynając od starożytnych, aż po współczesne. Przywołane przez pisarza i myśliciela Ravasiego, układają się w tak wymowne publikacje, jak

Nuovo Breviario Laico (Mondadori 2008) czy *Le parole del mattino* (Mondadori 2011). Proponowane współczesnemu człowiekowi, nie tylko zapraszają go do refleksji nad sensem ludzkiej egzystencji na ziemi, ale nade wszystko zapraszają do dialogu z Prawdą objawioną w Ewangelii, z której „jest nadzieja” i Sens.

3. Świadek Prawdy – ambasador kultury chrześcijańskiej

Dzięki swej bogatej działalności naukowej, dydaktycznej i pisarskiej prof. G. Ravasi jest żywo obecny w życiu kulturalnym współczesnych Włoch i świata. Jako autor ponad stu tytułów książkowych, które zostały przełożone z włoskiego na język angielski, hiszpański, francuski, niemiecki i polski, ubogaca owocami swoich badań egzegetyczno-literackich życie nie tylko innych niż włoski Kościołów lokalnych i środowisk teologicznych, ale także myślenie i wrażliwość kulturalną milionów ludzi świeckich.

Liczne i różnorodne publikacje profesora i kardynała G. Ravasiego to wielki wkład w kulturę współczesnej Europy i świata. Polega on na rozniecaniu na nowo w tej kulturze światła Ewangelii. Była ona przez wieki kształtowana w ogromnej mierze przez ten kod kulturowy, jakim jest Ewangelia. W ostatnich dziesięcioleciach jednak dochodzą do głosu w niektórych narodach Europy czy świata tendencje do odrywania ich kultury nie tylko od wiary chrześcijańskiej, ale wręcz od wartości ludzkich. Do tego dochodzi fascynacja młodych ludzi kulturą naukową i techniczną, która sama z siebie jest niezdolna do odpowiedzi na palące pytania ludzkich serc o Prawdę i Dobro.

Aby zapobiec zjawisku dechrystianizacji kultury, Sobór Watykański II przypomniał, że „Dobra nowina Chrystusowa odnawia ustawicznie życie i kulturę upadłego człowieka oraz zwalcza i usuwa błędy i zło, płynące z ciągle grożącego człowiekowi zwodzenia przez grzech. Nieustannie

oczyszcza i podnosi obyczaje ludów” (*Gaudium et spes*, 58). Papież Paweł VI rozwinął naukę Soboru, wzywając do ewangelizacji kultur: „Należy ewangelizować – i to nie od zewnątrz, jakby się dodawało jakąś ozdobe czy kolor, ale od wewnątrz, od centrum życiowego i korzeni życia – czyli należy przepajać Ewangelią kultury, a także kulturę człowieka. (...) Rozdźwięk między Ewangelią a kulturą jest bez wątpienia dramatem naszych czasów, jak był nim także w innych epokach. Dlatego trzeba dołożyć wszelkich starań i zabiegów, żeby zewangelizować troskliwie ludzką kulturę, czy raczej same kultury” (Adhort. apost. *Evangelii nuntiandi*, 18-20: *AAS* 68 (1976), 18-19).

Wierny tym wezwaniom papież Jan Paweł II powołał do istnienia – w roku 1982 – Papieską Radę ds. Kultury. Działająca od roku 2008 pod przewodnictwem ks. kardynała G. Ravasio Rada (poszerzona o Sekretariat dla Niewierzących oraz o Fundację Nauka – Wiara; STOO), wspiera świeckich chrześcijan, by z odwagą i twórczą inteligencją byli obecni w uprzywilejowanych miejscach kultury, jakimi są szkoły i uniwersytety, ośrodki badań naukowych i technicznych, środowiska twórczości artystycznej i humanistycznej refleksji.

Najnowszym, wielkim osiągnięciem przewodniczącego Papieskiej Rady ds. Kultury jest otwarcie pawilonu Stolicy Apostolskiej na Biennale Sztuki w Wenecji (zaplanowane na okres od czerwca do listopada 2013 roku). W pawilonie tym swe dzieła wystawi dziesięciu artystów z całego świata, a obok znanych mistrzów pojawią się debiutanci. Ich prace będą ilustracją pierwszych dziesięciu rozdziałów Księgi Rodzaju. Odpowiadając na zaproszenie kard. G. Ravasio, artyści zmierzają się z takimi tematami, jak stworzenie, miłość, kobieta i mężczyzna, ochrona środowiska, a także grzech pierworodny i jego konsekwencje. Warto zauważyć, że są to tematy, którym stawiał czoła Michał Anioł w swych freskach w Kaplicy Sykstyńskiej.

Jako ambasador kultury chrześcijańskiej, ks. kard. G. Ravasi nie tylko rozpoznaje i ewentualnie krytycznie ocenia elementy tworzonej dzisiaj kultury, ale nade wszystko ubogaca artystów i ludzi sztuki, otwierając

przed nimi w swoich publikacjach i referatach niezwykłą głębię całego Pisma świętego i wielkiej Tradycji Kościoła. Monumentalnym dziełem Księdza Kardynała, które bodaj najlepiej temu celowi służy, jest nowatorska edycja Pisma świętego (znana w Polsce jako „Biblia dla każdego”, wyd. Jedność, Kielce 1997-2007), w którym obok trzech form komentarza (narracyjny, słownikowy, historyczno-teologiczny) ogromnie ważną rolę odgrywa komentarz ikonograficzny, ukazujący orędzie Biblii w ujęciu największych malarzy, rzeźbiarzy i pisarzy świata.

Aby jak najlepiej ewangelizować ludzką kulturę, należy korzystać nie tylko z wielkich sal wystawowych (świątyń sztuki współczesnej), monumentalnych edycji książkowych, ale także ze środków przekazu, którymi dysponuje współczesny świat w komunikowaniu na szeroką skalę myśli, uczuć i wartości składających się na naszą współczesną kulturę. Te środki są uprzywilejowaną drogą prowadzącą do tworzenia i przekazywania kultury – pisał Jan Paweł II (Adhortacja Apostolska, *Christifideles laici*, 44). One kształtują w ogromnej mierze współczesną mentalność i obyczaje. Dlatego chrześcijanie winni być twórczo obecni „na wszystkich drogach świata, a więc także na jego wielkich arteriach, jakimi są prasa, film, radio, telewizja i teatr” (*Christifideles laici*, 44), aby tam była głoszona Prawda Ewangelii. Kardynał Ravasi od lat jest niekwestionowanym liderem i mistrzem twórczej ewangelizacji także na tych arteriach, którymi biegnie życie współczesnego świata. W swojej ojczyźnie jest powszechnie znany i ceniony jako współpracownik wielu redakcji gazet i kanałów telewizyjnych. Przez 15 lat codziennie prowadził rubrykę „Il matutino” w dzienniku *Avvenire*. Regularnie publikuje na łamach tak prestiżowych pism, jak *L'Osservatore Romano* oraz *Il sole 24 Ore*. W bardzo popularnym *Canale 5* telewizji komercyjnej prowadzi cotygodniową rubrykę *Le frontiere dello Spirito*, w której niezwykle przekonująco komentuje niedzielną Liturgię Słowa. A w trakcie swych licznych podróży zagranicznych związanych z działalnością Papieskiej Rady ds. Kultury nie żałuje nigdzie czasu na wywiady dla wszystkich mediów, a zwłaszcza dla katolickich kanałów telewizyjnych i na rozmowy ze słuchaczami radiowych

programów religijnych. Nie boi się pytań zaskakujących, a nawet kłopotliwych. Co więcej, na najtrudniejsze pytania udziela najbardziej fascynujących odpowiedzi!

4. Świadek Prawdy – promotor dialogu chrześcijan z ludźmi szukającymi Boga oraz wiary z nauką

Wielkim ukoronowaniem tego nurtu służby Prawdzie, jakim są wykłady bądź referaty wygłaszane przez Ks. Kardynała na różnorodnych sympozjach i kongresach, jest inicjatywa nazwana „Dziedziniec pogan”. W grudniu 2009 r. papież Benedykt XVI stwierdził, że „Kościół powinien również dzisiaj otworzyć swego rodzaju «dziedziniec pogan», gdzie będą mogli w jakiś sposób «ucześcić» się Boga ludzie, którzy Go nie znają, zanim znajdą drogę do Jego tajemnicy, której służy życie wewnętrzne Kościoła. Do dialogu z innymi religiami – mówił wówczas Papież – powinien dziś dołączyć przede wszystkim dialog z tymi, którym religia jest obca, którzy nie znają Boga, a jednak nie chcą pozostać po prostu bez Boga, lecz pragną przynajmniej zbliżyć się do Niego jako do Nieznanego”.

Zainspirowany słowami Ojca Świętego przewodniczący Papieskiej Rady ds. Kultury powołał do istnienia fundację „Dziedziniec pogan”, która zainaugurowała działalność 24 marca 2011 roku w Paryżu, mieście-symbolu laickości. Głównym jej celem jest dialog z niewierzącymi, aby mógł im się objawiać ten blask Prawdy, którym płoną serca wierzących. Działalność fundacji spotyka się z dużym zainteresowaniem nie tylko w Europie, ale także w Azji i Ameryce.

Pierwszy „Dziedziniec pogan” był wydarzeniem o dużym zasięgu. Wzięło w nim udział wielu przedstawicieli świata kultury. Złożyły się na nie cztery fundamentalne spotkania. Na Sorbonie odbył się dialog intelektualistów; w siedzibie UNESCO było spotkanie o charakterze społeczno-polityczno-kulturalnym; wyjątkowy charakter miała inauguracja

działalności „Dziedzińca pogan” w Akademii Francuskiej i dyskusja z jej członkami. Ostatnim było spotkanie z młodzieżą na placu przed bazyliką Notre Dame i zaproszenie do wejścia do świątyni.

Jesienią 2011 roku miały miejsce dwa kolejne wydania „Dziedzińca pogan”: w Tiranie jako stolicy pierwszego ateistycznego państwa świata i w Sztokholmie z udziałem luteranów. Pragnieniem ks. kardynała G. Ravasiego jest to, aby spotkania te nie były czysto akademicką debatą i chwilowym widowiskiem medialnym. Mają natomiast stawiać się przestrzenią wspólnego namysłu ludzi wierzących i niewierzących nad zasadniczymi kwestiami antropologicznymi współczesnego świata. A więc: dobro i zło, życie po śmierci, miłość, cierpienie, sens zła, a nade wszystko wizja człowieka jako osoby, godny człowieka model rodziny, rola i miejsce religii w życiu nowoczesnych państw. „Chciałbym – dodaje Ks. Kardynał w wywiadzie dla Radia Watykańskiego – byśmy też zastanowili się nad jakością uprawianej teologii. Między innymi po to, by pokazać, że teologia nie jest tylko reliktem odległej przeszłości, ale że wciąż jest to żywa dyscyplina pozwalająca w innym świetle spojrzeć na rzeczywistość. Kolejny temat, który – muszę przyznać – budzi duże zainteresowanie, to duchowość ateistów. Transcendencja nie jest bowiem tylko tym, o czym naucza teologia. Ona przede wszystkim wpisana jest już w samo istnienie człowieka, w jego rozum, który wciąż chce iść dalej, odkrywać nowe horyzonty. To pociąga też pytania o rzeczy ostateczne. Jest wiele dróg, którymi chcemy wspólnie kroczyć. Zależy nam na wysokim poziomie tych spotkań, ale też i na tym, by były one w pewnym sensie prowokacyjne”.

Krótko mówiąc, „Dziedzińiec pogan” pod kierunkiem ks. kardynała G. Ravasiego zajmuje się relacjami między światem wiary a współczesnym światem nauki, promując szczególnie dialog między laickim humanizmem i chrześcijańskim doświadczeniem Boga, między prawdą rozumem i Prawdą objawioną.

Nie sposób w krótkim wystąpieniu przedstawić całego bogactwa życia Ks. Kardynała Ravasiego i jego wielokierunkowej aktywności na polu interpretacji Pisma świętego, w sferze kultury i w dialogu ze światem

współczesnym. Pragnąc ująć je pod hasłem służby i świadectwa Prawdzie, mogłem jedynie wymienić i nazwać najważniejsze zaangażowania oraz ich owoce. Jednak tej syntetycznej prezentacji dzieł nowego doktora *honoris causa* KUL brakowałoby czegoś niezwykle ważnego – bodaj najcenniejszego – gdyby nie został przywołany kunszt pisarstwa Gianfranco Ravasiego – i to jako egzegety i pisarza o rzadkiej oryginalności i bogactwie, a także jako ambasadora kultury oraz promotora dialogu między wiarą i nauką, między Kościołem i światem. Kunszt ten i bogactwo treści przenika i charakteryzuje jego wielkie dzieła naukowe, każdą inną publikację, choćby najkrótszy artykuł do tygodnika o milionowym nakładzie – każdy wykład i każdą wypowiedź. Bogactwo zdumiewające z racji niewyczerpanych wręcz i uniwersalnych źródeł, do których profesor i pisarz G. Ravasi się odwołuje – bogactwo różnorodne pod względem nauki i estetyki, teologii, intuicji i gracji. Jakże trafnie ten kunszt literacki i bogactwo treści określił jego przyjaciel Dawid Maria Turolto. W posłowniu do komentarza Kardynała do Pieśni nad pieśniami ten znamienity włoski poeta napisał, że twórczość G. Ravasiego jest pełna gracji – „gracji w pisaniu, gracji w mówieniu i komunikowaniu, gracji w przekonywaniu. Ravasi, czy to gdy pisze, czy to gdy mówi, jest zawsze potężną rzeką języka pełnego światła, z której wypływają myśli i słowa migocące niczym perły. (...) Tak należy przyznać, gdy idzie na przykład o studium Psalmów albo księgę wielkiego Hioba. Są one pomnikami wzniesionymi hermeneutycie przez tego żarliwego *slugę i szafarza Słowa*, który dla mnie jest *wydarzeniem* pamięci i krytyki, zdolności harmonizowania, wiedzy i wszelkiej sztuki, zdolności sięgania do korzeni znaków i symboli, aby następnie ułożyć wszystko w pieśń semantyki, poprzez filologię rozmaitych języków. (...) Każda jego książka jest dokumentem żywym. Żywym tak, że cię zachwyca... tak iż na koniec czujesz się nieomal ogarnięty zazdrością, świętą zazdrością oczywiście, z powodu tej mnogości jego darów. I czujesz, że w końcu musisz się poddać. Bo on ma rację! I zaraz odkrywasz, że razem z nim się czujesz, niemal jakby zostawił ci wrażenie, że to ty sam odkryłeś ten sekret, rozwiązałeś zagadkę. To bowiem jest częścią stylu

Ravasiego: nigdy nikogo nie upokarzać, nigdy niczym nie pogardzać” (Dawid M. Turollo, Posłowie, w: G. Ravasi, *Pieśń nad pieśniami*, wyd. Salwator, Kraków 2005, s. 199n).

Z pewnością nie ma wśród nas nikogo, kto nie zetknąłby się choćby z kilkoma książkami, artykułami, wywiadami prasowymi bądź wykładami Księdza Kardynała. W przekładzie na język polski ukazało się niemal 40 tytułów – z 10-tomową „Biblią dla każdego” na czele. Zaiste, nawet krótkie wejście w świat tego pisarstwa i twórczości naukowo-kulturalnej prowadzi do spotkania z odsłaniającą się w nim Prawdą, która inspiruje wiarę w Boga, objawia Miłość, rodzi nadzieję na pełnię życia! A każde spotkanie z taką Prawdą służy tworzeniu kultury i zaprasza do serdecznej rozmowy! Tym bardziej osobiste spotkanie z Księdzem Kardynałem, w którym mamy szczęście dzisiaj uczestniczyć, otwierając się na jego przesłanie, pozwala nam cieszyć się także tą rzeką światła, która płynie nade wszystko z jego osoby – sługi i świadka Prawdy!

JEm Kardynał Gianfranco Ravasi

Wcielenie i nowoczesność

Analiza kontrapunktu

„**W**ylania się z chaosu świat ducha”. Tak śpiewał Adam Mickiewicz w *Odzie do młodości* (w. 69), uprzedzając intuicję Nietzschego, dla którego „trzeba przeżyć chaos, żeby zrodzić gwiazdę, która tańczy”. Kultura współczesna objawia się rzeczywiście pod znakiem chaotycznej turbiny i łatwo jest ulec pokusie egzorcyzmowania tego horyzontu przez duchowość skłoną do sakralnej izolacji lub duchowej cizy. W rzeczywistości centralną tajemnicą chrześcijaństwa jest Wcielenie, które umiejscawia Boga właśnie na zatłoczonym i udręczonym skrzyżowaniu dróg ludzkiej historii. Zatem chcemy teraz skonfrontować właśnie kategorię nowoczesności, w której jesteśmy zanurzeni, z Wcieleniem. Nasze podejście do problemu będzie miało podwójny charakter: z jednej strony Pismo Święte spotyka i rzuca światło na nowoczesność; z drugiej strony wrażliwość współczesna konfrontuje się z Wcieleniem.

Naturalnie uproszczenie naszej ścieżki sprawia, że w horyzoncie nowoczesności zawiera się także „ponowoczesność” (postmodernizm), która z nią w rzeczywistości koegzystuje. Termin „ponowoczesność” (postmodernizm), w rzeczy samej pojawił się w powszechnym użyciu od 1917 wraz z pisarzem Rudolfem Pannwitzem, który użył go dla zdefiniowania kategorii *Übermensch* Nietzschego. Z drugiej strony ponowoczesność jest

spadkobiercą modernizmu, jak potwierdziły to znane powieści Jean-François Lyotarda (*Kondycja ponowoczesna: raport o stanie wiedzy* 1979 i *Moralności ponowoczesne* 1993).

Nowoczesność w ujęciu biblijnym

Etymologicznie „nowoczesność” pochodzi od łacińskiego przysłówka *modo* „teraz, niedawno”, a zatem przywołuje bezpośrednio, bliskość, ewolucję, ruch. Jak pisał Carlo Emilio Gadda w swoim wielkim dziele *Poznanie bólu* (1938-41; 1969-70), „jeśli jakaś idea jest bardziej nowoczesna od innej to znak, że ani jedna ani druga nie są nieśmiertelne”. Nowoczesność, zatem, oscyluje spontanicznie i zgodnie ze swą naturą wokół relatywizmu, to podążanie za czymś poza w odniesieniu do przeszłości, to rodzaj „stopnia wyższego”, który implikuje coś bardziej aktualnego i nowszego. Koncepcja, która podtrzymuje ewolucję czasu i kultury w wizji biblijnej jest inna. Zilustrujemy to w tryptyku, który właśnie komponujemy.

W pierwszym z idealnych paneli wychodzimy od terminów, które możemy uznać za paralelne do łacińskiego *modo*, źródłosłowu „nowoczesności”. Wybierzemy trzy z nich. Przede wszystkim *nu/n*, z którego wywodzi się łacińskie *nunc*, niemieckie *nun/neu* i angielskie *now/new*. Ma ono niewątpliwie walor czasowy, historyczny a więc także względny, określając „nowoczesny” świat, w którym jesteśmy zanurzeni, jak ma to miejsce na przykład w błogosławieństwach u Łukasza adresowanych do tych, którzy „teraz” są głodni i płaczą (6,21), czy też wprost przeciwnie są syści i zadowoleni (6,25). Oto jednak, często objawia się tu także konotacja antytetyczna, a-czasowa. Nowotestamentowe *nu/n* zawiera w sobie także „eschatologię w terażniejszości”: to czas pelen zbawienia ($\kappa\alpha\iota\rho\acute{o}\varsigma$), jak na przykład w 2 Kor 6,2: „Oto teraz (*nu/n*) czas ($\kappa\alpha\iota\rho\acute{o}\varsigma$) sposobny, oto teraz (*nu/n*) dzień zbawienia!”.

Drugie wyrażenie, które wybieramy to $\sigma\eta\mu\epsilon\rho\nu$, „dziś”, pojawiające się 41 razy w Nowym Testamencie, także o podwójnym charakterze

semantycznym określającym czasowość i wieczność, względność i absolutność, „wymiar chronologiczny” i eschatologię. W ten sposób, na przykład, u Łukasza pojawia się wzmianka historyczna o narodzinach Jezusa ogłoszonych pasterzom: „σήμερον (dziś) narodził się wam zbawiciel” (2,11). Jednak, pozostając wciąż w Ewangelii Łukasza, jedno z ostatnich zdań wypowiedzianych przez ukrzyżowanego Jezusa to słowa skierowane do skruszonego lotra: „σήμερον (dziś) będziesz ze mną w raju” (23,43). W zdaniu tym terażniejszość krzyżuje się nierozzerwalnie z wiecznością „rajską”. Wymownym jest także potwierdzenie, które Jezus wypowiada po cytacie odniesionym do siebie w programowym wystąpieniu w synagodze w Kafarnaum: „σήμερον (dziś) wypełniło się (πεπλήρωται) Pismo” (4,21), gdzie wypełnienie-pelnia ma charakter wyraźnie transcendentny.

Wreszcie, znaczącym jest janowe użycie kategorii w[ra, obszernie studiowanej na poziomie “egzegetycznym”. „Godzina” to niewątpliwie dana historyczna, która wszakże może być jeszcze oczekiwana („nie nadeszła jeszcze moja Godzina” 2,4), i która łączy się z wydarzeniem śmierci Jezusa, przynależącym do faktów weryfikowalnych fenomenologicznie. Jednakże „godzina” oznacza także uwielbienie paschalne, które ze swej natury jest trwale i transcendentne: „Nadeszła w[ra (godzina), aby został uwielbiony (doxasqh/ |) Syn Człowieczy... Wiedząc, że nadeszła w[ra (godzina) przejścia z tego świata do Ojca...” (12,23; 13,31). „Nowoczesność” nowotestamentowa jest zatem splotem czasu z terażniejszością. Upływ czasu przechowuje w sobie trwanie transcendencji. W tym świetle nie może on być nigdy tylko rzeczywistością nietrwałą i przechodnią, a życie w terażniejszości oznacza już konstruowanie przyszłości, pełnej i doskonałej.

WCIELENIENIE POMIĘDZY ΛÓΓΟΣ (SŁOWEM) I ΣΑΡΞ (CIAŁEM)

Ostatecznego zakorzenienia tej lektury historii należy naturalnie upatrywać w centralnym misterium chrześcijaństwa, we Wcieleniu, *sárkosis*, pojęciu nieobecnym w Nowym Testamencie (Ireneusz będzie tym, który

użyje go jako pierwszy w *Adversus haereses* III, 18,3; 19,1-2), lecz pojawiającym się zasadniczo w sformułowaniu evn σαρωι (1Tm 3,16; 1J 4,2-3; 2J 7; Kol 1,22; Ef 2,14; Rz 8,3) i w słynnym passusie J 1,14: kai. o` Lo,goj sa.rx evge,neto, „Słowo stało się ciałem”. W stwierdzeniu tym oczywistym jest ściśle, paradoksalne dla kultury greckiej, połączenie pomiędzy λόγος (słowem) boskim, wiecznym, absolutnym, nieskończonym, i σάρξ (ciałem) ludzkim, ograniczonym czasem, nietrwałym, przemijającym.

Chrześcijaństwo, zatem, jest alternatywą tak dla skrajnego transcendentizmu muzułmańskiego, który odrzuca kontakt pomiędzy dzisiejszą nowoczesnością i horyzontem sacrum, dla hinduistycznego *avatara*, doktryny o wcieleniu cykliczno-naturalistycznym, jak i dla immanencji laicko-sekularystycznej, która eliminuje z historii każdą transcendencję czy stałość. Spotkanie pomiędzy λόγος (słowem) i σάρξ (ciałem) naznaczone także przez evge,neto („stało się”), czasownik „skupiający się na partykularnym wydarzeniu” i „nowoczesny”, znajduje swój przeblask już w samej koncepcji starotestamentowej, w formie objawienia historycznego (nawet jeśli nie ściśle „wcielonego”) przedstawianego przez Pisma hebrajskie.

Prawdą jest że *imię* Boże „Jestem, który jestem” (Wj 3,14), jakkolwiek się je zinterpretuje, zakłada osobowość transcendentną i doskonałą, nieredukowalną do możliwości manipulowania nią, jak w przypadku idoli; jednak wkrótce potem widzimy, jak Ja Jestem posyła Mojżesza, mówi i działa w historii wyzwalając i sądząc: „Tak powiesz Izraelitom: Ja Jestem posłał mnie do was”. Ten kontrast pomiędzy historią i wiecznością może być zilustrowany także poprzez inną boską kategorię osobową, mianowicie przez *oblicze*, które stoi także u podstaw niezwykle ważnego w tym względzie symbolizmu, czy też antropomorfizmu. Wystarczy skonfrontować ze sobą pozorny oksymoron, który przebiega z jednej strony pomiędzy prośbą Mojżesza: „Ukaż mi swoją chwałę” (Wj 33,18) i Bożą odpowiedzią: „Nie będziesz mógł ujrzeć mojego oblicza ponieważ nikt, kto je ogląda, nie może pozostać przy życiu” (33,20), a pojawiającą się z drugiej strony wzmianką z Lb 12,8: „Rozmawiam z nim twarzą

w twarz, w sposób jawny, a nie przez ukryte wyrazy. On też ogląda postać Pana”, tak że z tego spotkania wychodzi on przemieniony i jaśniejący światłem (Wj 34,29-35; 2 Kor 3,7-18).

Niezwykle ważny aspekt krzyżowania się tego co boskie i co ludzkie, tego co jest transcendencją i historią w objawieniu biblijnym należy wyróżnić w rzeczywistości *inkulturacji*, tak jak jest ona przedstawiona w Piśmie Świętym. Oczywiście z jednej strony powtarzamy, że Biblia przechowuje „Słowo Boże, które trwa na wieki” (Iz 50,8; 1P 1,25). Z drugiej strony, jednak, widać jak sama Biblia „uwspółcześnia się” w swoim wyrazie historyczno-kulturowym w zależności od różnych okresów przeżywanych przez Izrael. Tak na przykład odwołuje się do cywilizacji nomadów (wystarczy pomyśleć o Passze, pierwotnym rycie pasterskim, zreinterpretowanym i uhistorycznionym), do cywilizacji mezopotamskiej, z której czerpie podbudowę kosmologiczną, do teologii egipskiej z Memfis, z której bierze ideę Słowa upersonifikowanego, do kultury fenicko-kananejskiej, z jej zdemitologizowaną relekturą teologicznej symboliki małżeństwa, do myśli perskiej, gdzie znajduje sformułowanie eschatologii wyzwalające ją z dwuznaczności pojęcia *szeolu*, aż wreszcie sięga kultury hellenistycznej.

Ta ostatnia wywrze znaczący wpływ na judaizm Diaspory, który chętnie otworzy się na tę „nowoczesność”, dokonując kategorycznego leksykalnego i tematycznego przepracowania niektórych jej danych: za przykład może posłużyć wkład platonizmu w eschatologię biblijną, poświadczony przez Księgę Mądrości, która czasem wydaje się, przynajmniej na poziomie językowym, absorbować niektóre pojęcia i greckie symbole klasyczne (jeden z pomiędzy wielu przykładów to Mdr 9,15: „Bo śmiertelne ciało przygniata duszę, a namiot z gliny obciąża umysł wieloma myślami”). W tym kierunku poruszać się będzie naturalnie literatura nowotestamentowa na swoich różnych poziomach: od latynizmów w Ewangelii św. Marka, aż po echa etyki i filozofii stoickiej w listach św. Pawła, i tak dalej, aż do dojścia do chrystologii chalcedońskiej opierającej się na syste-

matyzacji dokonanej w oparciu o kategorie klasyczne takie jak „natura”, „osoba”, czy „substancja”.

Jednakże szczyt równowagi pomiędzy historią i transcendencją, której domaga się Wcielenie, osiąga się w osobie Chrystusa, którego boskie synostwo trwa także w jego kondycji ukrzyżowanego „niewolnika” (cf. Flp 2,6-11). Bóstwo jest również obecne w jego mrocznej ścieżce wiodącej wzdłuż horyzontu cierpienia przybierającego różne odcienie (ból fizyczny, samotność, zdrada, lęk przed śmiercią, milczenie Boga, tragiczna śmierć, pogrzebane ciało). Rzeczywistość śmierci, dowód stwierdzający tożsamość istoty ludzkiej, nie jest w stanie zatrzeć w Chrystusie bóstwa, które rozbłyśka w Passze zmartwychwstania, zapładniając i przekształcając ludzką przemijalność przyjętą w całości przez Słowo. Jak za chwilę zobaczymy, nasza „nowoczesność” będzie miała problem ze skonfrontowaniem się z tym tematem.

Wrażliwość nowoczesna i Wcielenie

Oto zatem stoimy wobec naszego „nowoczesnego” i „post-nowoczesnego”: reaguje ono paradoksalnie wobec dwóch wymiarów Wcielenia, historycznej względności i boskiej transcendencji. Reakcja ta jest, w rzeczy samej, dwuznaczna z natury, żeby nie powiedzieć antytetyczna. Postaramy się zatem wyartykułować – nawet jeśli tylko na sposób uproszczony i w formie impresji – tę dwuznaczność.

Nowoczesność wobec “względności” Wcielenia

Jest raczej ewidentne, że kultura nowoczesna, będąc sama naznaczona przez silny zmysł zmienności i kruchości istnienia, *nie ma problemu z zaakceptowaniem i zrozumieniem “cielesności” Wcielenia*. Słynna i nieco stereotypowa formuła „płynna nowoczesność”, ukuta w książce o tym samym tytule autorstwa Zygmunta Baumana (2000), która pociąga za sobą także

pojęcie „płynnej miłości”, czyli kruchość więzów emocjonalnych (książka z 2003) i „płynny strach” (2006) czyniący życie płynnym i tworzący „piekło i utopię płynnego świata” (2006), obrazuje jasno „niepokój post-nowoczesności” (inny tytuł tekstu Baumana z 2002), a zatem w pewien sposób objawia bliskość do figury Chrystusa słabego, cierpiącego i śmiertelnego.

Można by długo i pod różnym kątem studiować wrażenie niestabilnej względności, która przenika nasz czas, na przykład przyglądając się antropologii post-nowoczesnej, jak została ona przedstawiona przez Amerykanina Christophera Lascha (1932-1994) zarówno w jego portrecie *The Minimal Self* (1984) razem ze związanym z nią „przetrwaniem w epoce niepokoju”, czy też w jego opisie *Kultury narcyzmu* (1979), które postrzega bohatera jako „indywiduum uciekające od aspektu społecznego w epoce kolektywnych rozczarowań”. Rezultat to „indywiduum swobodne w manipulowaniu wrażeniami, jakie wzbudza w innych, głodne podziwu i sukcesu..., wciąż spragnione nowych doświadczeń emocjonalnych, którymi chce wypełnić wewnętrzną pustkę, przerażone ideą starości i śmierci”. Pomimo różnicy w swym statucie, człowieczeństwo Chrystusa przygarania kruchość ludzką i przyjmuje na siebie nawet grzech świata, jak przypomina o tym św. Paweł: „On to dla nas grzechem uczynił Tego, który nie znalazł grzechu, abyśmy się stali w Nim sprawiedliwością Bożą.” (2 Kor 5,21). Ta solidarność jest zatem współbrzmieniem i wyzwalającą „symbiozą”.

Jednak nowoczesność odkrywa jeszcze swoje inne, sprzeczne oblicze, ponieważ objawia także poważną trudność w podejściu do względności. Wystarczy tylko pomyśleć o dziwnym stosunku do „ciała”, raz idolatrycznie czczonym w mitycznie doskonałej cielesności, innym razem poniżanym a nawet odrzucanym w degeneracji narkotyków, w deprawacji seksualnej, w niemocy terapeutycznej. Strach przed śmiercią, rzeczywistością nieustannie odsuwaną w cień, jest tego ewidentnym potwierdzeniem, tak jest nim także karłowata koncepcja egzystencji określona w uderzający sposób przez Camusa w *Upadku* (1956): „Jedno zdanie wystarczy, aby

zdefiniować nowoczesnego człowieka: dopuszczał się nierządu i czytał gazety”. Koncepcja, z drugiej strony potwierdzona w bezlitosny sposób we *Fragmencie Agonu* (1922) Eliota: „Narodziny, i łącznik i śmierć / wszystko tutaj, wszystko tutaj, wszystko tutaj, / narodziny i łącznik i śmierć. / Jeśli zsumujesz, wszystko jest tutaj”. Z jednej strony fragmentacja, niespójność, indyferencja, pustka wewnętrzna, relatywizm i subiektywizm, z drugiej strony jedyne w swoim rodzaju i ekstremalne zwrócenie się ku technice i rzeczywistości wirtualnej, zimnym arbitrom ludzkiej egzystencji: oto dramatyczny koszmar nowoczesnego społeczeństwa, które aspiruje do uwolnienia się od względności i skończoności.

Nowoczesność wobec transcendencji Wcielenia

Na pierwszy rzut oka transcendencja wydaje się być dla nowoczesności znakiem sprzeciwu (Łk 2,34). Jednakowoż należy uznać, że współczesne społeczeństwo *nie ma trudności z przyjęciem tajemnicy* lub przynajmniej z jej minimalistycznym przedstawieniem. Wystarczy pomyśleć o powszechnym odwoływaniu się do form idolatrycznych propagowanych przez środki komunikacji i technologie, o upodobaniu znajdowanym w magii, ezoteryzmie, czy też niejasnym mistycyzmie, albo o praktykowaniu duchowości New Age; wystarczy pomyśleć o współczesnym tryumfie dewocjonalizmu oraz cudowności, czy też o narodzinach przesadnego sakralizmu. Wielu ogarnia pragnienie przekraczania ograniczeń tego co konkretne i doświadczalne fenomenologicznie, przekonanych że – jak pisał Maupassant w *Piotrze i Janie* (1888) – „najbardziej mało znacząca z rzeczy zamyka w sobie trochę tajemnicy”. Podobnie psychoanaliza przyzwyczaiła nas uważać nieświadomość ludzką za otchłań pełną tajemnic, czasem nierozwiązywalnych nawet jeśli poddających się analizie, według arii z *Turandota* Pucciniego: „Lecz moja tajemnica jest zamknięta we mnie...”.

Oczywiście, można powiedzieć, że te typologie są tylko imitacją prawdziwej transcendencji, deformacją tego co boskie, wykrzywieniem autentycznego sacrum; jednak pozostaje poza wszelką wątpliwością, że człowiek nowoczesny, nawet jeśli uwolniony od wątpliwości dzięki technice, pozostaje niespokojny wypatrując tego co poza i tego co inne wobec tego, czego doświadcza w sposób bezpośredni i powierzchowny. Właśnie dlatego, kiedy zbliża się do autentycznej tajemnicy, *ma trudności wobec jej transcendentnego wymiaru*. Przyzwyczajeni tylko do rzeczywistości „przedostatnich”, względnych i ograniczonych przez perymetr czasu i przestrzeni, nowocześni mężczyzna i kobieta czują się często zdezorientowani kiedy wpatrują się w horyzont rzeczywistości „ostatecznych” i trwałych jak Bóg, prawda, dobro i zło, ból, życie, śmierć i życie po śmierci.

Właśnie temat śmiertelności – chociaż nie tylko ona – przyprawia nowoczesność o zawroty głowy, także ponieważ, jak pisał Pavese w *Mestiere del vivere* – „śmierć jest odpoczynkiem, lecz myśl o śmierci jest zakłóceniem wszelkiego odpoczynku”. Ten niepokój jest strukturalny dla istoty ludzkiej: któż nie pamięta *Mysli*, n. 347 Pascala na temat różnicy między człowiekiem i rzeczywistością materialną, wyodrębnionej właśnie w samoświadomości ludzkiej „konieczności śmierci”? Zatem post-nowoczesność albo narkotyzuje to pytanie, zanurzając je w rozpuszczalniku powierzchowności i rozrywkowej chwilowości (kierkegardowskie „banalne życie”), lub daje się ponieść iluzorycznemu wiatrowi życia bez starzenia się, typowemu dla „nieśmiertelności” technologicznej, gdzie jednak słowo „nieśmiertelność” zostało obdarte z wszelkiego znaczenia metafizycznego i platońskiego.

Obdarta z symboli i „zdekonstruowana”, zredukowana do kwestii biomedycznej, egzorcyzmowana przez nowe „biotech Eldorado” napędzane przez ważną bądź co bądź medycynę regeneracyjną, śmierć, wycofana do chronionej oazy, jest jeszcze ewentualnie kultywowana (często także bez zbytej pasji) przez wielkie religie, w szczególności przez chrześcijaństwo, którego teologicznym sercem jest śmierć i zmartwychwstanie Jezusa. Ludzkość bardziej niż „nieśmiertelna” – koncept, jak mówiono,

zbyt *hard* (zbyt twardy) mentalnie – uważa się za „a-śmiertelną”, aby użyć formuły ukutej przez Ivana Illicha i Edgara Morina i podjętej w reportażu Catherine Mayer, który ukazał się w *Time* 25 kwietnia 2011.

W ten sposób narodziło się „społeczeństwo post-śmiertelne”, analizowane w wyjątkowy sposób przez kanadyjską socjolog Celine Lafontaine w jej książce *Sen o wieczności. Społeczeństwo post-śmiertelne* (2008). Rezultat tego zwrotu nie wydaje się wprawiać w euforie, i nie tylko ze względu na oczekiwany efekt japońskiego filmu *Odejścia* (2008) ze swoją ironiczną agencją ekstremalnych podróży „Necro Kosmetics”, już uprzedzoną przez słynny film Tony Richardsona *Nieodżalowani* (1965), ile raczej ze względu na gorzkie objawienie Norberta Eliasa (1897-1990) w jego *Über die Einsamkeit der Sterbenden* (1982): „Nigdy, tak jak dziś, ludzie nie umierali tak cicho i higienicznie, i nigdy nie byli tacy samotni”. Także tutaj myśl ta znajduje swoje uprzedzenie w arcydziele, którym jest *Śmierć Iwana Ilicza* Tolstoja.

Istnieje wiele pytań egzystencjalnych, jakie temat śmierci wzbudza także w człowieku współczesnym, który na wszelkie sposoby stara się nie nadać żadnego prawa obywatelstwa w swoim świecie tej niewygodnej obecności. Zaczyna się od upadku poczucia ograniczoności stworzeń, kategoria fundamentalna poddana zabiegowi anestezji przez (niezadeklarowaną lecz implikowaną) świadomość wszechmocy (przynajmniej przyszłej) techniki, aż do odnajdywania pozornie drobnych lecz wcale nie małych aspektów, jak odwoływanie się do eufemizmu dla uniknięcia obscenicznego słownictwa „śmierci”, która staje się zamiast tego zwykłym „zniknięciem”, „odejściem”, „stratą”. Naturalnie dochodzi się także do ostatecznej granicy umierania, które chce się najpierw odsunąć w czasie, wydłużając życie, a później, usunąć ideologicznie, kasując ją z programu egzystencjalnego.

Jak pisał Lafontaine, „post-śmiertelność zaczyna się właśnie tam, gdzie granice pomiędzy życiem i śmiercią się zacierają do tego stopnia, że niektórzy rozważają możliwość ich przekroczenia”. Nie należy także ignorować nowej koncepcji ciała, które w *cyborgu*, to znaczy ciele ludzkim

zintegrowanym coraz bardziej przez mechaniczne i sztuczne ograny, znajduje swój symbol i koncepcję owocującą pytaniem-odpowiedzią: czy to ciało „protetyczne”, bez czasu, historii i różnic, jest jeszcze ciałem ludzkim, biorąc pod uwagę skomplikowaną interaktywność psychosomatyczną?

Niepokój, który podobne nagromadzenie pytań wzbudza we współczesnym człowieku, kiedy z konieczności znajduje się wobec „twarzy życia innej w stosunku do tej, zwróconej do nas”, jak definiował śmierć Rilke, pozwala zrozumieć zarówno zakłopotanie nowoczesnej wrażliwości wobec Wcielenia, jak i subtelną fascynację, którą wizja chrześcijańska może kreować. Jej podwójny wymiar człowieczeństwa i transcendencji, historyczności i duchowości, śmierci i życia, przeciwstawia się zarówno mistycyzującej i alienującej gnozie, jak również ciężkiemu, zaślepiającemu materializmowi. Jedność Wcielenia ustanawia złoty węzeł, który daje sens obu obliczom rzeczywistości. Odczytywana w świetle przesłania chrześcijańskiego, jeśli dobrze zilustrowana i ukazana, ta dialektyczna jedność może wytworzyć jednak znaczącą i pewną przystań dla pytań, wątpliwości, oraz dla powierzchownej wrażliwości nowoczesnej.

**SUA EMINENZA CARDINALE
GIANFRANCO RAVASI**

DOTTORE HONORIS CAUSA

DELL'UNIVERSITÀ CATTOLICA DI GIOVANNI PAOLO II DI LUBLINO

Lublino

27 settembre 2012

**Delibera del Senato dell'Università Cattolica
di Lublino Giovanni Paolo II del 21 giugno 2012
sul conferimento della laurea honoris causa
dell'Università Cattolica di Lublino
alla S.Em. Rev.ssima il Cardinale Gianfranco Ravasi
(719/VI/1)**

Ai sensi dell'articolo 16 della *Legge sulla formazione superiore* 27 luglio 2005 (G. U. del 2012 n. 572 T.U.) e del § 9 comma 2 del Statuto KUL il Senato accademico dell'Università Cattolica di Lublino Giovanni Paolo II, su richiesta del Consiglio della Facoltà di Teologia del 19 gennaio 2012 conferisce la laurea honoris causa dell'Università Cattolica di Lublino Giovanni Paolo II alla Sua Eminenza Reverendissima il Cardinale Gianfranco Ravasi.

L'Università Cattolica di Lublino Giovanni Paolo II con l'atto del conferimento del suo titolo accademico onorifico alla Sua Eminenza esprime il rispetto e la stima dello scienziato e pastore della Chiesa cattolica che ispirato dalla Parola di Dio condivide generosamente la sua ricchezza salvatrice con tutti, anche con quelli che non dichiarano la fede in Dio ma che cercano la verità con tutta la sincerità in cuore. Rimanendo fedele all'insegnamento del II Concilio Vaticano e rispondendo positivamente all'invito alla nuova evangelizzazione formulato dal beato Giovanni Paolo II e Benedetto XVI incoraggia a considerare la Parola di Dio la nutrizione quotidiana nella vita spirituale, il fondamento della santa liturgia e "l'anima di tutta la teologia"

P. Klemens Stock, S.I.
Pontificio Istituto Biblico

Recensione dell'attività scientifica

di Sua Eminenza Rev.ma Gianfranco Cardinale Ravasi

La mia presentazione dell'attività scientifica del cardinale Ravasi (R.) si riferisce quasi esclusivamente alle sue pubblicazioni. Menzionerò inoltre la sua partecipazione a due iniziative che hanno una grande importanza per lo studio e la conoscenza della Bibbia nella Chiesa.

I. Le pubblicazioni

R. è stato per molti anni docente di esegesi anticotestamentaria presso la Facoltà teologica dell'Italia settentrionale e presso il Seminario arcivescovile di Milano. Non soltanto come insegnante, ma soprattutto come scrittore, ha svolto una ricca e fruttuosa attività, che è stata sempre dedicata a uno studio profondo e serio della Bibbia e alla promozione della conoscenza di essa a vari livelli, ma sempre basata su un'analisi del testo con i metodi delle scienze bibliche attuali.

Per me è praticamente impossibile dare un quadro completo di tutta questa attività, dato che negli ultimi quaranta anni R. ha pubblicato un gran numero di libri, che hanno avuto anche molte edizioni e sono stati tradotti in diverse lingue. Devo limitarmi alle pubblicazioni originali in lingua italiana, e anche di queste posso presentare soltanto alcuni esempi

significativi. Divido la mia presentazione in 5 parti: 1. I grandi commenti; 2. Commenti meno ampi; 3. Ciclo di conferenze bibliche; 4. Altri modi di far conoscere la Bibbia; 5. Dizionari.

1. I grandi commenti

Menziono in modo particolare i commenti al libro dei Salmi, al Cantico dei Cantici e al libro di Qohelet.

a) *Il libro dei Salmi. Commento e attualizzazione*, Collana: Lettura pastorale della Bibbia; volume primo (1-50), pp. 917; volume secondo (51-100), pp. 1065; volume terzo (101-150), pp. 1017, Bologna, EDB, 1985.

Questa monumentale opera comprende quasi 3000 pagine. Espone una spiegazione dettagliata di ciascuno dei 150 Salmi con un preciso studio del testo e con un intenso confronto con la vasta letteratura esegetica. Si sviluppa di solito secondo questi tre punti: 1) Testo e contesto; 2) Dimensione letteraria, 3) Lettura esegetica. Talvolta, a seconda dei casi, si aggiunge un quarto punto: L'ermeneutica cristiana. Il primo volume contiene, oltre la spiegazione dei Salmi 1-50, una Prefazione dell'allora arcivescovo di Milano, cardinale Carlo Maria Martini (p. 5-6), e una Introduzione generale (p. 13-65). Martini sottolinea, come pregio speciale di questa opera, l'identificare «tutta la coloratissima trama di simboli che sono quasi il corpo vivo della poesia» e chiama il libro un «commento esegeticamente completo a questa monumentale raccolta di preghiere» (p. 6). Questa opera di grande competenza e qualità scientifica costituisce anche una solida base per altre pubblicazioni sui Salmi che hanno un carattere piuttosto divulgativo.

b) *Cantico dei Cantici. Commento e attualizzazione*, Collana: Testi e commenti, Bologna, EDB, 1992, pp. 895.

Se si tiene conto del fatto che il Cantico è un testo molto più breve di quello del libro dei Salmi, la sua spiegazione risulta più ampia di quella dei Salmi. Dopo la presentazione dello stesso testo in ebraico e in italiano

(pp. 10-33), il libro si sviluppa in tre parti. L'Introduzione (pp. 37-142) consta di tre capitoli: 1) Il grande contesto (si fa riferimento a poesie simili della cultura indiana, mesopotamica, egizia ecc.); 2) Il grande testo; 3) La grande ermeneutica. Questa introduzione presenta il quadro per la spiegazione del testo e offre anche una vasta bibliografia. Il commento (pp. 143-718) contiene l'interpretazione dettagliata del testo. La terza parte, «Il Cantico postumo» (pp. 719-865), espone come il Cantico è stato recepito nella tradizione cristiana, giudaica, letteraria e artistica. È certamente una caratteristica dell'esegesi di R. quella di concentrarsi, da un lato, con grande attenzione e precisione sui dettagli di ogni testo e, dall'altro, di vedere e comprendere il singolo testo, e tutta l'opera di cui fa parte, nei più vasti orizzonti temporali e culturali.

c) *Qohelet*, Cinisello Balsamo (Mi), Edizioni Paoline, 1988, pp. 474.

L'opera si divide in tre parti. La prima, intitolata «Un immenso vuoto, tutto è vuoto!» (pp. 13-60), espone il carattere enigmatico dell'autore, del libro, delle interpretazioni, del messaggio e aggiunge un'appendice bibliografica. La seconda parte (pp. 61-373) spiega tutto il testo. La terza parte, intitolata «I mille Qohelet» (pp. 378-469), mostra come nella letteratura di tanti popoli, a partire da quella mesopotamica ed egizia di 4000 anni fa fino al giorno d'oggi, si trovano riflessioni e emozioni che sono simili a quelle di Qohelet. R. afferma nella conclusione: «Qohelet è un grande capitolo della storia della salvezza, ma è anche un capitolo fondamentale nella storia dell'uomo» (p. 466). Inoltre egli caratterizza tutta la terza parte con questa dichiarazione: «Alle analisi esegetiche abbiamo allegato la letteratura, seguendo il punto di vista della *Wirkungsgeschichte*» (p. 467). E ha il significato di un vero sospiro questa sua osservazione: «Raccogliere questa nuova esegesi della poesia, del romanzo, della pittura, del teatro, della musica, della cinematografia è una impresa ciclopica» (p. 467). Non si può negare che R. partecipi a questa impresa con una vastissima conoscenza delle diverse espressioni della cultura umana, con una grande

capacità di presentazione sintetica e con il risultato convincente di una comprensione più ricca e poliedrica dei testi biblici.

I commenti a questi tre libri «poetici» dell'Antico Testamento costituiscono il contributo più caratteristico di R. all'esegesi biblica di oggi.

2. Commenti meno ampi

Presento questi commenti di R. non secondo un criterio cronologico, ma secondo l'ordine biblico degli scritti: Il libro della Genesi; Esodo; I Salmi; I profeti; Apocalisse. Queste opere non contengono l'apparato tecnico dell'esegesi scientifica in forma di note. Si basano su una profonda conoscenza del testo biblico e della letteratura scientifica. Presuppongono i risultati dei procedimenti scientifici e ne sviluppano i significati per i lettori di oggi. Offrono sempre una breve bibliografia ben scelta.

a) *Il libro della Genesi (1-11)*, Collana: Guide Spirituali all'Antico Testamento, diretta da Gianfranco Ravasi, Roma, Città Nuova Editrice, 1991, pp. 175.

Il libro della Genesi (12-50), Roma, Città Nuova Editrice, 1993, pp. 234.

Questi due testi non presentano una spiegazione versetto per versetto. Entrambi sono articolati in 25 unità e sono organizzati attorno ai personaggi principali. Il primo volume prende in considerazione la figura di Adamo e la sua progenie; il secondo Abramo, Isacco, Giacobbe e poi Giuseppe. Viene fatta una lettura spirituale, ma non spiritualista, dei testi, con questo intento: «conquistato il tenore originale del testo [...] cogliere il messaggio per farlo rivivere, per riattualizzarlo» (vol. I, p. 12).

b) *Esodo*, Collana: Leggere oggi la Bibbia, 1.4, Brescia, Editrice Queriniana, 1980, pp. 188.

La prima parte del volume, «Il rotolo dell'esodo» (pp. 20-139), segue il testo del libro, ma non lo spiega versetto per versetto, bensì secondo temi particolari: lamento, liberazione, crisi del deserto, alleanza al Sinai,

la legge. La seconda parte, «Bilancio teologico essenziale» (pp. 143-149), offre una sintesi. La terza parte, «La tradizione – Mosè» (pp. 153-176), mostra alcuni aspetti della *Wirkungsgeschichte* e sviluppa, fra gli altri, questi temi: «La teologia della liberazione»; «Il Mosè dell'Islam»; «Il Mosè di Freud e del cinema»; «L'esodo nell'arte». Nel suo commento R. identifica gli aspetti essenziali del libro e li comunica in modo sintetico.

c) *I Salmi*, Milano, Ancora, 1975, pp. 277.

L'Introduzione (pp. 9-15) presenta i Salmi come risposta religiosa d'Israele, considera il loro posto nella letteratura d'Israele e mostra come in essi si manifestino i ruoli sociali e la teologia di questo popolo. Il libro poi offre, in sette parti che corrispondono a sette categorie, una breve spiegazione di 31 Salmi: inni (8), suppliche (6), salmi di fiducia in Dio (5), salmi di ringraziamento (3), salmi regali (3), catechesi (3), liturgie (3). È evidente la differenza di questo libro del 1975 sui Salmi dall'altro del 1985 sullo stesso tema. Il secondo è un commento tecnico di grande respiro, mentre il primo costituisce semplicemente una introduzione, valida e utile, alla conoscenza e all'uso dei Salmi.

d) *I profeti*, Milano, Editrice Ancora, 1975, pp. 287.

Anche questo libro ha un carattere piuttosto introduttivo. La prima parte, «La fisionomia del profeta», mostra quali sono gli elementi caratteristici di un profeta. La seconda parte, «Le parole dei profeti», presenta alcuni testi chiave dei profeti Amos, Osea, Isaia, Geremia ed Ezechiele. La conclusione descrive «Il vero volto del profetismo».

Nella quarta edizione del 1998, il libro presenta un maggior numero di pagine (295). Si notano notevoli aggiunte: il Terzo Isaia; quattro profeti pre-esilici (Michea, Sofonia, Naum, Abacuc); le Lamentazioni; cinque profeti post-esilici (Aggeo, Zaccaria, Abdia, Gioele, Malachia); nella terza parte, vengono presi in considerazione tre libri non profetici (Giona, Daniele, Baruc). L'opera è stata ampliata in modo considerevole, e da introduzione al profetismo è diventata una introduzione alla letteratura

profetica dell'Antico Testamento. Il libro mostra la competenza di R. anche nel campo degli scritti profetici.

e) *Apocalisse*, Casale Monferrato (AI), Piemme, 1999, pp. 230.

Dopo tanti commenti di R. agli scritti dell'Antico Testamento, ora abbiamo un suo commento a un libro del Nuovo Testamento. L'Introduzione (pp. 5-17) espone «le coordinate interpretative generali» dell'opera, che vuol aiutare ad approfondire la conoscenza di «uno scritto erroneamente considerato come misterioso e indecifrabile» (p. 5). L'esegesi (pp. 19-223) spiega in 49 unità tutta l'Apocalisse da 1,1-3 fino a 22,6-11. Il volume, pubblicato nel 1999, e in una seconda edizione nel febbraio 2000, era destinato in primo luogo a coloro che avevano seguito la trasmissione televisiva, nella quale, in 34 puntate domenicali, dall'ottobre 1999 fino al giugno 2000, R. aveva presentato una lettura integrale del libro dell'Apocalisse. Individuiamo qui un altro importante aspetto dell'impegno di R. per far conoscere la Bibbia.

Anche questi cinque «commenti meno ampi» sono soltanto esempi della vastità e importanza dell'opera di R. In definitiva, vorrei attirare l'attenzione sulla varietà e sulla ricchezza dell'impostazione di tali libri. Essi non sono elaborati secondo uno schema fisso e invariabile, ma si adattano al carattere dei testi che vengono trattati ed, eventualmente, anche al carattere della collana di cui fanno parte.

3. Ciclo di conferenze bibliche

Si tratta di un aspetto significativo dell'attività di R. Durante una ventina d'anni, egli ha tenuto più di 40 cicli di conferenze bibliche al Centro culturale S. Fedele di Milano, soprattutto nei tempi di Quaresima e di Avvento. Il testo delle conferenze (in genere 5, talvolta 4) è stato pubblicato in una speciale collana delle Edizioni Dehoniane di Bologna, e più tardi anche in forma di audiocassette. Quasi tutti i cicli si occupano di libri biblici e costituiscono un percorso attraverso tutto l'Antico e tutto il Nuovo Testamento. Alcuni cicli trattano temi biblici. Secondo il carattere dei

rispettivi scritti, presentano i grandi personaggi ed eventi, e temi teologici fondamentali. Al testo delle conferenze sono aggiunte «Piste di riflessione» e una bibliografia. Nel loro insieme, queste conferenze offrono una completa ed essenziale introduzione al contenuto e significato di quasi tutti i libri biblici. Come esempio, indichiamo 4 titoli, 2 per libri biblici e 2 per temi biblici:

- *I libri di Samuele*, Ciclo di conferenze tenute al Centro culturale S. Fedele di Milano, Bologna, EDB, 1994, pp. 124.
- *Lettera agli Ebrei*, Ciclo di conferenze..., Bologna, EDB, 1995, pp. 132.
- *L'attesa del Salvatore nell'Antico Testamento*, Ciclo di conferenze..., Bologna, EDB 1997, pp. 107.
- *La manifestazione di Gesù Cristo nel Nuovo Testamento*, Ciclo di conferenze..., Bologna, EDB, 1997, pp. 148.

4. Altri modi di far conoscere la Bibbia

Le opere che presentiamo in questa sezione sono molto diverse tra loro, ma hanno in comune l'intenzione di promuovere la conoscenza della Bibbia in modi e in ambienti diversi.

a) Due volumi della Collana Saggi

Il racconto del cielo. Le storie, le idee, i personaggi dell'Antico Testamento, Milano, Arnoldo Mondadori Editore, 1995, pp. 317.

La Buona Novella. Le storie, le idee, i personaggi del Nuovo Testamento, Milano, Arnoldo Mondadori Editore, 1996, pp. 331.

I titoli dei due libri indicano chiaramente il loro contenuto. La Collana Saggi non è una collana di opere teologiche di una editrice cattolica, ma appartiene a una editrice «laica», e i suoi libri si occupano di argomenti di ogni genere e sono scritti da autori dei più diversi orientamenti culturali. Un esegeta cattolico che presenti l'Antico e il Nuovo Testamento in questo ambiente, nel contesto profano di un mercato in cui si sostengono

idee di ogni genere, si trova in una situazione simile a quella di san Paolo sulla piazza principale di Atene (cfr At 17,16-21).

b) *Il racconto della Bibbia*, Milano, Editore Periodici di San Paolo, 2006-2007.

L'opera comprende dieci volumi e circa 2300 pagine. Otto volumi sono dedicati all'Antico Testamento e due al Nuovo Testamento. Le pagine contengono un testo continuo in cui sono inserite immagini a colori e spiegazioni di termini. L'Introduzione di Primo Gironi caratterizza così questa opera: «Si tratta di una "ritrascrizione" di tutta la Bibbia, libro per libro, passo dopo passo, in modo trasparente e chiaro per il lettore del nostro tempo». Essa poi ricorda al lettore «la primaria importanza della lettura integrale del testo biblico, nell'edizione della Bibbia che tiene accanto a sé. La lettura scorrevole e attualizzante di questa parafrasi lo potrà aiutare e guidare nella comprensione del testo biblico...» (p. 11). Quindi lo scopo del racconto non è quello di sostituire il testo biblico, ma, al contrario, di far da tramite tra il lettore e il testo originario e la sua comprensione.

c) *La Bibbia. Risposta alle domande più provocatorie*, Collana: Le domande della fede, Cinisello Balsamo (Mi), Edizioni San Paolo, 1998, pp. 123.

Menziono questo piccolo volume, perché costituisce un altro modo di preparare la via alla lettura della Bibbia. Si tratta qui dell'impegno di rispondere alle difficoltà, agli argomenti scottanti, che ostacolano l'accesso alla parola di Dio. Le risposte giuste ed efficaci presuppongono una grande competenza in materia.

d) *I monti di Dio. Il mistero della montagna tra parola e immagine*, Cinisello Balsamo (Mi), Edizioni San Paolo, 2001, pp. 123.

Per comprendere il linguaggio biblico è fondamentale sintonizzarsi con i suoi simboli. La montagna è uno dei simboli più importanti. Questo libro vuol essere un invito «a una salita sui monti biblici», avvalorato

da «continui rimandi storico-simbolici» (p. 5). La prima parte, «La Santa Montagna del Signore» (pp. 7-53) intende «identificare con un certo rigore tutte le componenti che “la santa montagna del Signore” contiene dentro di sé» (p. 6). La seconda parte, «Undici Sante Montagne» (pp. 55-122), spazia dall'Ararat e da Noè fino al monte degli Ulivi e all'ascensione di Cristo. Il volume contiene molte belle immagini a colori di opere d'arte e di luoghi geografici.

Un'altra opera di R. simile a questa è *Le sorgenti di Dio. Il mistero dell'acqua tra parola e immagine*, Cinisello Balsamo (Mi), Edizioni San Paolo, 2005.

5. Dizionari

R. è uno dei curatori di due importanti dizionari e costituisce anche un ponte fra la pubblicazione del primo e quella del secondo.

- *Nuovo dizionario di teologia biblica*, a cura di Pietro Rossano, Gianfranco Ravasi e Antonio Girlanda, Cinisello Balsamo (Mi), Edizioni Paoline, 1988, pp. XXII - 1739.
- *Temi teologici della Bibbia*, a cura di Romano Penna, Giacomo Perego e Gianfranco Ravasi, Cinisello Balsamo (Mi), Edizioni San Paolo, 2010, pp. XXIV - 1612.

La seconda opera, pubblicata più di 20 anni dopo la prima, si ricollega esplicitamente alla prima, ma costituisce «una edizione completamente nuova» (p. V) e si presenta con un contenuto notevolmente ampliato. Non voglio qui fare un paragone fra le due opere, ma soltanto ricordare che la prima contiene 116 voci, elaborate da 44 autori, mentre la seconda ne contiene 244, elaborate da circa 160 autori. Per la prima opera R. ha scritto 27 voci, specialmente su libri dell'Antico Testamento (26) e uno su «Bibbia e arte», mentre per la seconda è autore delle voci «Bellezza» e «Salmi». Dizionari di questo genere presentano in un certo senso una somma della scienza biblica del loro tempo. Comporli significa facilitare, per molti lettori interessati, l'accesso a una tale somma.

*

Concludendo la presentazione delle pubblicazioni di R., torno a ripetere ciò che ho detto all'inizio: in questa breve relazione ho potuto presentare soltanto alcuni esempi che mi sembravano significativi. Al centro dell'attività di R. è sempre la Bibbia: egli parte da essa e termina con essa. Alcune caratteristiche permanenti di questa sua opera sono: la vicinanza al testo biblico; i vasti orizzonti culturali; la varietà dei modi di presentazione; l'attualizzazione per il lettore di oggi. Le pubblicazioni così numerose e diffuse attestano una altrettanto vasta recezione da parte del pubblico e mostrano quanto grande sia l'apprezzamento da parte di innumerevoli persone che desiderano avere una conoscenza aggiornata, seria e fruttuosa dei libri biblici.

II. Due partecipazioni

Accanto alle tante pubblicazioni su argomenti biblici, vorrei menzionare, non in modo esaustivo ma esemplificativo, un altro aspetto dell'impegno di R. per lo studio e la conoscenza della Bibbia: il suo lavoro in un gruppo di persone in cui il contributo del singolo non può essere precisamente identificato, ma in cui il successo del gruppo dipende dal contributo e dalla competenza delle singole persone.

1. Membro della Pontificia Commissione Biblica

Negli anni 1985-1996 R. è stato membro della Pontificia Commissione Biblica (PCB), che è composta da venti studiosi della Bibbia provenienti da tutti i continenti. In quegli anni la PCB ha pubblicato due documenti: nell'anno 1988 il documento «Unità e diversità nella Chiesa», e nel 1993 il documento «L'interpretazione della Bibbia nella Chiesa».

Quest'ultimo testo ha un significato particolare per quanto riguarda la sua presentazione e la sua recezione. Il 23 aprile 1993, il papa Giovanni Paolo II tenne una Udienza speciale, alla quale furono invitati i membri del Collegio Cardinalizio, il Corpo Diplomatico, i membri della Pontificia

Commissione Biblica e i Professori del Pontificio Istituto Biblico. In questo contesto, il cardinale Joseph Ratzinger, allora Presidente della PCB, presentò al Papa il testo del documento «L'interpretazione della Bibbia nella Chiesa». Quell'anno si celebrava anche il centenario dell'enciclica di papa Leone XIII *Providentissimus Deus* (1893) e il cinquantenario dell'enciclica di papa Pio XII *Divino afflante Spiritu* (1943). Nel suo lungo e importante discorso il papa Giovanni Paolo II ricordò l'insegnamento di queste due encicliche bibliche e mostrò i punti rilevanti del nuovo documento. La solennità di questa presentazione del documento trovò poi un'adequata corrispondenza nella sua ricezione. Il documento fu accolto con grande interesse non solo all'interno della Chiesa Cattolica, ma anche fuori di essa, in persone impegnate in uno studio serio della Bibbia. Ne danno testimonianza i molti commenti, articoli, simposi e anche tesi che si sono occupati di questo documento (cfr. M. GIRARD, «Il documento della Pontificia Commissione Biblica “L'interpretazione della Bibbia nella Chiesa”: Bilancio e Prospettive», in *Atti della giornata celebrativa per il centesimo anniversario di fondazione della Pontificia Commissione Biblica*, Città del Vaticano, 2003, pp. 30-45). Questo documento viene considerato come una sintesi e una guida di uno studio sistematico della Sacra Scrittura. R. non è l'autore di questo testo, ma è significativo il fatto che egli apparteneva al gruppo che lo ha elaborato.

2. Presidente di una Commissione del Sinodo dei Vescovi del 2008

Quindici anni dopo la presentazione del suddetto documento, l'interesse della Chiesa cattolica fu rivolto di nuovo in modo particolare alla Bibbia. Dal 5 al 26 ottobre 2008 si riunì il Sinodo dei Vescovi per trattare il tema «La Parola di Dio nella vita e nella missione della Chiesa».

C'è l'usanza che ogni Sinodo dei Vescovi, a conclusione dei lavori, rivolga un messaggio a tutti coloro che sono interessati al tema svolto. La Parola di Dio riguarda tutti i membri della Chiesa, anzi tutti i cristiani; quindi tutti erano i destinatari del messaggio di tale Sinodo. Quando si

indice un Sinodo dei Vescovi, si stabilisce anche una Commissione per la preparazione del messaggio finale. Per il Sinodo sulla Parola di Dio, il presidente di tale commissione fu mons. Ravasi, già Presidente del Pontificio Consiglio della Cultura. Con la sua ispirazione e con la sua guida è stato elaborato un testo di grande pregio. L'abbozzo fu letto dallo stesso mons. Ravasi nell'Aula del Sinodo; seguì una discussione vivace, in cui si levarono anche alcune voci critiche. Dopo quasi una settimana la lettura del testo definitivo fu fatta da cinque lettori (uno di questi era mons. Zbigniew Kiernikowski, vescovo di Siedlce), in cinque lingue, per la durata di più di un'ora. Tutti i membri del Sinodo ascoltarono il messaggio, e così furono loro i primi destinatari. Alla fine ci fu un grande applauso. Non si fece più una votazione, perché l'acclamazione comune contava già come approvazione.

In effetti il documento esprime, in stretta connessione con tanti passi biblici, in un linguaggio non tecnico, ma simbolico e caratterizzato da una vasta cultura, qual è il significato della Parola di Dio per la vita e per la missione della Chiesa. La Parola di Dio è presente in tutte le fasi della storia di Dio con il suo popolo. Essa ha ricevuto un volto visibile nella persona del Verbo Incarnato. La Parola di Dio ha la sua casa nella Chiesa ed è sempre destinata alla comunicazione. Il testo sottolinea anche l'apertura verso le altre confessioni e verso le altre religioni. La qualità di questo messaggio è certamente dovuta, in misura non affatto marginale, alle competenze del Presidente della Commissione istituita per la sua elaborazione.

Anche riguardo a queste «partecipazioni», devo ripetere che si tratta soltanto di esempi significativi. Esse pure mostrano la caratteristica più genuina di tutto l'impegno del cardinale Gianfranco Ravasi: il suo contributo, ad alto livello e in dialogo con molte persone, allo studio e alla conoscenza della Bibbia e all'efficacia fruttuosa della Parola di Dio nella Chiesa.

Prof. Don Waldemar Chrostowski
Direttore della Sezione Biblica
Università Cardinale Stefan Wyszyński a Varsavia

Recensione

**sull'attività scientifica in occasione del conferimento
della Laurea honoris causa
a Sua Eminenza Rev.ma Card. Gianfranco Ravasi
presso l'Università Cattolica di
Lublino - Giovanni Paolo II -**

Il Cardinale Gianfranco Ravasi, nato nel 1942 a Merate (prov. Lecco) è specializzato in scienze bibliche. Ricevuti gli ordini sacerdotali nel 1966 a Milano, ha proseguito gli studi specialistici presso il Pontificio Istituto Biblico di Roma, dove ottenne la licenza e successivamente il dottorato in scienze bibliche. Ha svolto la funzione di prefetto della Biblioteca Ambrosiana a Milano, fondata nel 1607 dal card. Federcico Borromeo. Nel 2007 ha ricevuto la consacrazione arcivescovile e, tre anni dopo, il 20 novembre 2010 è stato creato cardinale dal papa Benedetto XVI.

Risaltano alcune circostanze significative, che risultano sia dalla sua ricca bibliografia che dai suoi meriti esemplari che giustificano il conferimento della Laurea honoris causa al Card. Gianfranco Ravasi.

L'attività formativa ed educativa ha rappresentato un ruolo importante nella carriera del Candidato. Per molti anni è stato docente di esegesi dell'Antico Testamento al Seminario arcivescovile di Milano e alla Facoltà teologica dell'Italia settentrionale. I corsi tenuti da lui erano apprezzati

dagli studenti per il contenuto specialistico e per la forma dell'insegnamento particolarmente suggestiva. Il dono, confermato durante i suoi corsi, di spiegare argomenti difficili e complessi in maniera chiara, suggestiva e comprensibile, ma anche nei contatti diretti con studenti, ha determinato l'orientamento della sua attività successiva. Nei primi anni della sua attività didattica e scientifica si è preoccupato di creare un ambiente scientifico dinamico, che ha contribuito notevolmente alla conservazione della sua produzione letteraria e nel suo sviluppo per le successive pubblicazioni.

L'attività dell'allora giovane biblista, iniziata subito dopo il Concilio Vaticano II, ha dato un contributo molto importante al movimento di rinnovamento biblico, chiamato giustamente "primavera biblica" nella Chiesa Cattolica.

Il suo pensiero è fortemente radicato nella Tradizione della Chiesa e nell'insegnamento conciliare, che promuove l'interpretazione esistenziale della Bibbia, nonché l'uso universale dei metodi elaborati nella biblistica nell'arco degli ultimi decenni.

Molte generazioni di sacerdoti e religiosi devono la loro profonda formazione biblica grazie al nostro candidato alla Laurea honoris causa. Il suo lavoro didattico è stato indirizzato non solo ai futuri sacerdoti e religiosi, ma anche ai laici. Esso trova la sua espressione in molteplici riunioni e discussioni formative che hanno contribuito all'elaborazione delle regole fondamentali della formazione sacerdotale. Ha anche partecipato a numerosi incontri con educatori e professori durante i quali venivano approfondite le regole della formazione cattolica dei bambini e adolescenti.

Il Card. Gianfranco Ravasi ha adempiuto al ruolo profetico, attirando l'interesse di migliaia di persone verso la Sacra Scrittura e gli studi biblici. All'inizio, ad interessarsi, sono stati solo italiani, ma poi la fama del suo insegnamento ha attirato rappresentanti di altre nazionalità, tanto da ottenere la stima sia europea che mondiale. È diventato personaggio noto fra i biblisti italiani. Partecipa ai lavori dell'Associazione Biblica Italiana,

prende parte attiva nei convegni e nelle conferenze scientifiche, promuovendo e migliorando la conoscenza biblica secondo l'insegnamento del Magistero della Chiesa.

2. La facilità di esprimere i pensieri più profondi va di pari passo con la facilità di mantenerli nella forma scritta. Non sorprenda, quindi, che il card. Ravasi abbia ottenuto molto presto la stima dell'editore delle apprezzate pubblicazioni bibliche di cui ha stampato alcune edizioni, il che riflette la necessità di quel tipo di documenti. Nella sua attività, ha prodotto un imponente numero di pubblicazioni, raccolte in oltre cento volumi, che possono essere suddivise in due gruppi.

Il primo, è costituito dai grandi commenti ai particolari libri biblici e a tutta la Bibbia. Sottolineo, principalmente, tre grandi commenti al Libro dei Salmi (1985), al Libro di Qohelet (1988) e al Cantico dei Cantici (1992). Tutte queste opere sono state tradotte in polacco. L'Autore ha preso i libri della raccolta degli Scritti, li ha tradotti dall'ebraico in italiano e ha aggiunto i commenti, basati sui metodi attuali dell'analisi scientifica e sull'ampia conoscenza della cultura biblica generale, nonché della cultura europea e mondiale da secoli nutrita dai motivi biblici. Il suo approccio, da un lato rispetta tutte le norme della scienza accademica, dall'altro affronta tutti i bisogni e aspettative pastorali. Esponendo la spiegazione del testo biblico, prende in considerazione il suo contesto storico, sociale e religioso, descrive in modo dettagliato e perspicace gli argomenti letterari e effettua l'esegesi precisa rivolta ai destinatari contemporanei della Sacra Scrittura.

È significativo che i libri difficili, incluso il Libro dei Salmi, che costituisce il cibo spirituale quotidiano di schiere di cristiani, siano stati l'oggetto delle prime riflessioni. Il Libro di Qohelet viene comunemente considerato difficile già dai tempi dei primi rabbini. Gianfranco Ravasi indica le origini antichissimi, egiziane, mesopotamiche, dei suoi messaggi e della sua continua attualità, sottolineando il posto indiscutibile nella storia della salvezza, nonché l'aspetto insolito e multidimensionale della

Wirkungsgeschichte. Inoltre, il commento al Cantico dei Cantici, contiene molte associazioni ai paralleli egiziani e mesopotamici, ma anche induistici e altri. Perciò, è un esempio perfetto dell'ermeneutica che adopera in modo perfetto il metodo di analisi comparativa interreligiosa ed interculturale. Per lo più, il commento al Cantico dei Cantici di Mons. Ravasi evidenzia come quel libro particolare era letto e interpretato nella tradizione ebraica e cristiana e come viene riflesso nelle opere letterarie e nella cultura visiva dell'epoca moderna.

L'esegesi biblica del card. Gianfranco Ravasi, è tipicamente cristiana ed espone l'unità teologica delle due parti della Sacra Scrittura. È basata in maggior parte sulla esegesi dei Padri della Chiesa e degli autori del primo cristianesimo, il che trasforma il commento della pericopeo del motivo biblico nella confessione della fede, anzi nella preghiera.

I commenti meno ampi, ma ugualmente apprezzati e importanti riguardano alcuni altri libri biblici. Si tratta, secondo un criterio cronologico della pubblicazione, del commento al Libro dei Salmi (1975), ai libri dei Profeti (1975), nonché al Libro dell'Esodo (1980), al Libro della Genesi 1-11 (1991) e all'Apocalisse (1999). Quasi tutti sono stati prodotti sulla base delle esperienze didattiche e fungono da manuali utili ed introducono accuratamente agli arcani della scienza biblica. Anche se non contengono complessi strumenti scientifici, rappresentato comunque il risultato dello studio approfondito della Bibbia basato sulla lettura profonda del testo e sulla competenza scientifica dell'Autore. È anche significativo che dopo anni d'insegnamento ai diversi livelli e di divulgazione dell'Antico Testamento Gianfranco Ravasi abbia sentito la necessità di riavvicinare ai cristiani contemporanei il libro più difficile del Nuovo Testamento, vale a dire l'Apocalisse secondo San Giovanni.

3. Degne di essere citate anche altre pubblicazioni concepite nel simile contesto spirituale e intellettuale, con lo scopo di promuovere la conoscenza della Bibbia e delle scienze bibliche. Esse hanno carattere e destinatari diversi, ma hanno in comune l'obiettivo di far conoscere e

descrivere il messaggio dell'Antico e Nuovo Testamento nell'aspetto pasquale che ne garantisca la giusta interpretazione.

Ci limitiamo a citare solamente alcuni titoli. All'inizio presentiamo due volumi elaborati e redatti dal card. Gianfranco Ravasi, intitolati Il racconto del cielo, dedicati all'Antico (1995) e al Nuovo Testamento (1996). Il titolo suggerisce il contenuto del libro successivo, La Bibbia. Risposta alle domande più provocatorie (1998), che cerca risposte ai problemi presentati nelle "pagine più difficili" dei libri santi. Le opere seguenti basate sui testi dei libri santi attirano l'attenzione sulle dimensioni spirituali e simboliche della Bibbia: I monti di Dio. Il mistero della montagna tra parola e immagine (2001). Breve storia dell'anima (2003). Le sorgenti di Dio. Il mistero dell'acqua tra parola e immagine (2005). Le porte del peccato (2007) e Questioni di fede (2010), nonché Le parole del mattino (2011). La collana Il racconto della Bibbia (2006-2007), composta da dieci volumi con molte immagini a colori, mappe e riproduzioni, dedicati a tutti i libri delle Sacre Scritture, ha meritato ampiamente l'approvazione e il riconoscimento. È un ottimo esempio della lettura integrale della Bibbia con tutti gli aspetti, direzioni, livelli e dimensioni.

In quel gruppo di pubblicazioni si collocano anche i dizionari biblici, elaborati e pubblicati a cura di Gianfranco Ravasi (e altri autori) tra quali : Nuovo dizionario di teologia biblica (1998) e recentemente, Temi teologici della Bibbia (2010). Molti biblisti e teologi ritengono che quest'ultima opera costituisca un bilancio riassuntivo di molteplici recenti ricerche sulla Bibbia.

La pubblicazione di una grande mole di opere, è il risultato di uno sforzo poderoso di centinaia di specialisti e prova la rara competenza di Gianfranco Ravasi a stimolare, a coordinare la collaborazione e finalmente a dirigere i gruppi di scienziati.

La caratteristica comune di quasi tutte le pubblicazioni del Candidato consiste nella tendenza a collocare il messaggio della Sacra Scrittura nel contesto delle circostanze e delle condizioni del mondo antico, scoprendo da un lato quello che è in comune, dall'altro quello che è eccezionale

e unico per la fede dell'Israele biblico e della Chiesa apostolica. Un tale approccio costituisce un fondamento alle molteplici riflessioni che stimolano rapporti e il dialogo della teologia cattolica postconciliare con il mondo contemporaneo, compreso anche quello che non mostra la giusta conoscenza della natura e della missione della Chiesa.

4. Fra i molti impegni e lavori del Candidato alla Laurea honoris causa, si distinguono tre campi della sua attività: la partecipazione alla Pontificia Commissione Biblica (1985-1996), il contributo significativo e visibile nei preparativi e nello svolgimento del XII Assemblea Generale Ordinaria del Sinodo dei Vescovi che approfondiva il valore della Bibbia nella vita e nella missione della Chiesa (5-26. XI. 2008) e finalmente l'iniziativa del cosiddetto Cortile dei Gentili come elemento integrale della nuova evangelizzazione.

La partecipazione alla Pontificia Commissione Biblica illustra il suo impegno durato dodici anni, durante il pontificato di Giovanni Paolo II. Nel gruppo internazionale di esperti convocati dal Santo Padre, Gianfranco Ravasi si è fatto conoscere come un personaggio eccezionale e assai attivo. Grazie al suo impegno e al suo contributo significativo, la Pontificia Commissione Biblica ha preparato due documenti importanti quali *Unità e diversità nella Chiesa* (1988) e *L'interpretazione della Bibbia nella Chiesa* (1993). Quest'ultimo viene presentato nell'anno del centenario dell'enciclica di papa Leone XIII *Providentissimus Deus* e del cinquantenario dell'enciclica di papa Pio XII *Divino afflante Spiritu* ed è considerato la magna charta della biblistica cattolica contemporanea. È il documento più spesso citato dalla Pontificia Commissione Biblica che ha indirizzato in modo significativo la biblistica cattolica, rivelando la necessità dell'approccio sincronico e diacronico nello studio della Bibbia, nonché le caratteristiche e la qualità dei metodi di analisi.

La presenza e il contributo di Gianfranco Ravasi nell'elaborazione del messaggio del Sinodo dei Vescovi dedicato alla Bibbia erano palesi e importanti. Ho avuto l'onore di partecipare come uno dei rappresentanti

polacchi in quell'avvenimento storico, osservando giorno per giorno fruttuose e stabili relazioni del Candidato con Benedetto XVI. Verso la fine dei lavori conciliari è stato elaborato il documento finale, il cui contenuto viene infatti definito da Gianfranco Ravasi. L'ha effettuato come presidente in stretta collaborazione con altri quattro membri della commissione speciale convocata dai padri sinodali, fra i quali si trovava anche il vescovo di Siedlce Mons. Zbigniew Kiernikowski. Il testo del messaggio finale, scritto in cinque lingue, è stato letto in pubblico, ricevendo l'applauso e l'approvazione dei vescovi e esperti presenti. In seguito è stato anche pubblicato. È stato il messaggio che rifletteva in modo più completo il decorso e le decisioni dei lavori sinodali fino all'esortazione apostolica postsinodale fatta da Benedetto XVI.

Il Cardinale Gianfranco Ravasi è stato l'iniziatore, il portavoce ed il promotore di un'iniziativa sacerdotale assai diffusa denominata "Cortile dei Gentili". L'iniziativa, che si riferisce allo spazio dell'antico Tempio di Gerusalemme e giunta fino giorni nostri, illustra la necessità urgente della Chiesa di rivolgersi a coloro che, per diversi motivi, aspettano sulla sua soglia o all'esterno. È il modo di realizzare il messaggio di Giovanni Paolo II e di Benedetto XVI, per la nuova evangelizzazione che riguardi le persone i cui rapporti con la Chiesa non sono stretti o non esistono affatto, nonché coloro il cui primo incontro con il Vangelo non è risultato adeguato. Quel campo di attività costituisce il coronamento della specialistica conoscenza biblica secondo l'ordine missionario di Gesù che fissa i compiti concreti ai Suoi discepoli e credenti.

Bisogna, inoltre, aggiungere che il card. Gianfranco Ravasi è presidente del Pontificio Consiglio della Cultura, insediato nel 1982 da Giovanni Paolo II, in esecuzione delle raccomandazioni della costituzione conciliare *Gaudium et spes* della cultura e del suo ruolo nell'evangelizzazione e nel dialogo della Chiesa con il mondo.

Egli, inoltre, presiede la Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa e di Archeologia Sacra. In virtù di questi incarichi, il card. Gianfranco Ravasi è spesso presente nei mass media e viaggia molto in

Italia e in altri paesi. Le sue dichiarazioni sui diversi aspetti della vita religiosa, teologica e ecclesiastica, nonché sociale e politica, si trovano in forma di pubblicazioni cartacee o su internet. Ha intrapreso la collaborazione con il canale televisivo “Canale 5” dove conduce la trasmissione domenicale *Le frontiere dello spirito*, mentre, in collaborazione con la rivista “Famiglia Cristiana”, sta preparando la nuova edizione in cinque volumi della Bibbia destinata particolarmente alle famiglie. È un collaboratore fisso del giornale vaticano “L’Osservatore Romano” e del giornale economico “Il Sole 24”.

Un elemento significativo della sua attività riguarda i cristiani di altre fedi e i rappresentanti di altre religioni, particolarmente di giudaismo. Di conseguenza ha avuto molti meriti nell’opera ecumenica e nel dialogo tra religioni, particolarmente nel dialogo della Chiesa con gli ebrei e il giudaismo. Il nuovo campo della sua attività riguarda i contatti con i non credenti, dove viene promosso il dialogo della moralità cristiana con l’etica laica anche lontana dalle norme di Vangelo.

5. Molti fruttuosi rapporti con la Polonia avvalorano l’omaggio reso al card. Gianfranco Ravasi dall’Università Cattolica di Lublino Giovanni Paolo II. Inanzitutto bisogna sottolineare che molte sue opere sono tradotte e pubblicate in polacco. Vi si trovano sia i suddetti grandi commenti che le pubblicazioni meno ampie, entrate nel canone scientifico, che fanno già parte della conoscenza biblica divulgativa sviluppata nel nostro paese. La monumentale collana “Bibbia per tutti”, preparata e pubblicata dalla casa editrice “Jedność” di Kielce, occupa un posto di rilievo. L’altro campo dell’attività “polacca” del card. Gianfranco Ravasi riguarda la sua stretta e pluriennale collaborazione con il Centro di Formazione Spirituale di Cracovia, condotto dai Salvatoriani. Essa è un’istituzione rinomata per la propagazione della conoscenza della Bibbia. Vi si svolgono conferenze e riunioni a cui sono invitati a intervenire i più celebri specialisti e promotori delle Sacre Scritture.

Il cardinale Gianfranco Ravasi ha tenuto corsi su particolari motivi e temi biblici che sono stati registrati ed ora si trovano in molti centri e istituzioni, non solo in Polonia ma anche all'estero dove si parla polacco, come, per esempio, in Bielorussia, Slovacchia, Ucraina e Russia nonché nelle altre ex repubbliche sovietiche.

Merita di essere ricordata l'attiva partecipazione del card. Gianfranco Ravasi al Primo Congresso Biblico organizzato in autunno del 2011 dall'associazione "Dzielo Biblijne Jana Pawła II". Il Cardinale ha condiviso il fascino e le conoscenze della Bibbia con altri partecipanti ed ha intrapreso e rinforzato molti rapporti sia a livello gerarchico, che nell'ambiente universitario e pastorale.

Dal 2003 ricopro il ruolo di Presidente dell'Associazione dei Bibliisti Polacchi e osservo, con piacere, l'entusiasmo dei bibliisti polacchi nello sviluppare le riflessioni e l'ispirazione stimulate dal card. G. Ravasi. Nel nostro ambiente è un personaggio conosciuto e apprezzato, considerato autorità e guida degli studi approfonditi sulla Bibbia e il suo messaggio.

***

Visto i suddetti impegni e partecipazioni del card. Gianfranco Ravasi, decorato con molte onorificenze da diversi collegi e istituzioni laiche e ecclesiastiche, esprimo tutta la mia convinzione e approvazione nella richiesta del conferimento della Laurea honoris causa dell'Università Cattolica di Lublino Giovanni Paolo II. Il suo più grande merito sta nel fatto di mostrare continuamente che la Bibbia è una vera casa per tutti, sia per scienziati che per inesperti che, tramite la loro conoscenza specifica, nonché la saggezza, esperienza e umiltà, si aprono alla Parola di Dio attesa e annunciata nell'Antico Testamento e rivelata nel Nuovo. Il Cardinale sta ripetendo che dobbiamo ritornare alla lettura e all'ascolto della Bibbia, non solo in liturgia e teologia, ma anche nella spiritualità personale di ogni credente. Egli realizza in modo efficace quell'appello, gua-

dagnandosi la gratitudine delle moltitudini dei destinatari e ammiratori della Bibbia.

La Laurea honoris causa riflette non solo il significato simbolico e l'espressione dell'apprezzamento per il celebre scienziato, sacerdote e membro della gerarchia della Chiesa cattolica, ma rappresenta anche un grande onore per la nostra università che gode di una posizione forte e stabile nella vita scientifica e ecclesiastica. Il conferimento della massima onorificenza universitaria al Candidato così eminente espone, conferma e rinforza questa posizione.

Prof. Don Henryk Witczyk
Istituto di Scienze Bibliche
Università Cattolica di Lublino Giovanni Paolo II

Servo e Testimone della Verità

“**S**ervi la verità! Se servi la verità - servi la libertà. Servi la vita” – con queste parole il beato Giovanni Paolo II, il 9 giugno 1987 durante la visita all’Alma Mater, ha precisato il ruolo della società accademica dell’Università Cattolica di Lublino, dei suoi professori e studenti.

Il servizio alla libertà e alla vita è, insomma, il servizio alla cultura, il che significa creare la cultura della fede e della speranza. Perché “la speranza discende dalla verità” – come ha scritto C. K. Norwid. Anche la fede viene dalla Verità. “Quando la gente di scienza serve la Verità, crea la cultura cristiana, che si basa sui fondamenti della fede, amore e speranza” – continuava il beato Giovanni Paolo II.

Quell’ambizioso programma spirituale dell’Università Cattolica di Lublino, formulato dal suo più celebre professore, ci viene in mente proprio il giorno in cui Sua Eminenza il cardinale Gianfranco Ravasi si aggiunge all’illustre schiera dei dottori *honoris causa* di questo benemerito ateneo della cultura cristiana.

Siamo lieti che da oggi il Presidente del Pontificio Consiglio della Cultura, biblista di fama mondiale, servo della Verità e al contempo testimone della cultura cristiana e promotore del dialogo tra la fede in Dio e la filosofia dell’umanismo laico, si annoveri nella schiera cui dal 1983 appartiene Giovanni Paolo II e l’eminente teologo – cardinale Joseph

Ratzinger (attuale papa Benedetto XVI), nonché il difensore eroico della fede – cardinale Joachim Meisner, arcivescovo di Colonia e il patriarca di Costantinopoli, coraggioso nel dialogo ecumenico, Bartolomeo I.

L'esperienza personale del beato Giovanni Paolo II, essendo professore di quell'Università nei tempi difficili del regime comunista, gli ha permesso di concludere che il servizio alla Verità richiede non solo l'impegno costante dell'intelletto, ma anche l'amore del cuore e il coraggio dello spirito. Il servo deve diventare testimone della Verità! Solamente il servo della Verità potrà essere il suo testimone convincente nonché il promotore del dialogo con tutti coloro i quali la cercano.

Credo che le parole del beato Professore e straordinario Papa, esprimano nel modo migliore quello che in questo momento solenne vorrei dire a nome del Consiglio della Facoltà di Teologia e di tutto il corpo accademico dell'Università Cattolica di Lublino Giovanni Paolo II, a Sua Eminenza Reverendissima il cardinale Gianfranco Ravasi, servo e testimone della Verità nella Chiesa e nel mondo contemporaneo. Abbiamo l'onore di conferire la Laurea *honoris causa* al Professore di biblistica con un'esperienza pluriennale presso la Facoltà Teologica dell'Italia Settentrionale, al servizio, come celebre scienziato, della Verità rivelata nella Sacra Scrittura, irrobustendo la cultura cristiana nei suoi fondamenti. Invece, come scrittore e presidente del Pontificio Consiglio della Cultura è al contempo testimone e propagatore di questa in tutto il mondo, nonché promotore del dialogo tra fede e scienza, tra Chiesa e mondo contemporaneo.

1. Gesù Cristo – Verità incarnata come ispirazione a testimonianza della Verità

Quando oggi ricordiamo tutte le iniziative e tutti i successi del professore cardinale Gianfranco Ravasi nel campo della scienza e della cultura, in particolare il suo grande contributo al pensiero e alla vita della

Chiesa universale, scopriamo che essi sgorgano dalla fonte più profonda, che per cardinale è il “*VERBUM DOMINI*” –il Figlio di Dio, diventato uomo e la Sua “eterna Buona Novella”, presente nella Sacra Scrittura.

Gesù di Nazareth, nel momento decisivo della sua vita, davanti al tribunale dell'impero, non ha esitato di dichiarare: “Per questo io sono nato e per questo sono venuto nel mondo: per rendere testimonianza alla verità.” (Gv 18,37). Gli apostoli costituiscono anche un modello per Sua Eminenza Reverendissima il cardinale Ravasi: Pietro (2 Pt 1,1) – “testimone delle sofferenze di Cristo” (1 Pt 5,1), “servo e apostolo di Gesù Cristo” (2 Pt 1,1), e Paolo, che, nonostante la sua modestia e umiltà non ha esitato di presentarsi come: “Paolo, servo di Dio, apostolo di Gesù Cristo per chiamare alla fede gli eletti di Dio e per far conoscere la verità che conduce alla pietà” (Tt 1,1).

Seguendo Gesù Cristo, Maestro di Nazareth e, al contempo, ispirandosi all'esempio di Pietro e Paolo, servi e testimoni della Verità Divina, il professore cardinale Gianfranco Ravasi, da anni percorre l'Italia, la Polonia, l'Europa e tutto il mondo, affronta coraggiosamente l'uditorio in aule universitarie, chiese e studi televisivi per rispondere alla domanda che sempre diversi gruppi di persone gli rivolgono: “Che cos'è la Verità?”

I grandi commenti scientifici ai libri biblici contenuti in alcuni volumi, in monografie scientifiche, in libri destinati a un'ampia cerchia di lettori, in articoli, in voci nei grandi dizionari, in interventi durante convegni nazionali e internazionali, in trasmissioni radio-televisive del cardinale Gianfranco Ravasi, espongono argomenti convincenti, affasciano con la bellezza della lingua ed entusiasmano con il potere dello spirito scaturito dalle immagini che adopera. Tutte queste opere, che permangono in armonia con l'esempio personale della vita, conforme ai principi del Vangelo, costituiscono la massima testimonianza della Verità data in più di quarant'anni dal biblista milanese Gianfranco Ravasi. Questa verità si rivela anche all'uomo contemporaneo, nella Sacra Scrittura, nel mondo creato da Dio, in diverse culture antiche, in opere di illustri filosofi,

scrittori, compositori, pittori, scultori e poeti, spesso originali e sorprendenti, seppure, alle volte, poco conosciuti.

L'attività del cardinale Gianfranco Ravasi così ricca in diverse iniziative, è una testimonianza che il discepolo e l'amico dà al suo Signore, a Gesù Cristo che è la Sapienza Divina, la Verità.

2. Testimone della Verità – al servizio della fede, amore e speranza

La testimonianza della Verità data dal cardinale Gianfranco Ravasi ha alcune dimensioni. La si può notare osservando i suoi frutti crescere nella gente, come la fede, l'amore e la speranza evangelica, che ispirano più che mai il senso della vita dell'uomo all'inizio del terzo millennio.

A. La verità ispira la fede

Il cardinale Gianfranco Ravasi è un eminente figlio della Chiesa a Milano. Vista la sua vasta e originale attività, riguardante l'interpretazione della Sacra Scrittura, si mostra come un perfetto continuatore delle migliori tradizioni della sua Chiesa, che trae origine da

Sant'Ambrogio, grande conoscitore della letteratura e cultura greca. Da liceale, il cardinale affascinava i suoi professori per la conoscenza della poesia greca di Omero e dei testi classici di autori romani, come Virgilio o Cicerone, che sapeva recitare a memoria. Le lingue antiche (il greco, l'ebraico, il latino) costituiscono uno strumento di analisi che insieme ai metodi più recenti dell'interpretazione della Sacra Scrittura, usa con profitto nei grandi commenti al Libro dei Salmi (vol. I-III), al Cantico dei Cantici, al Libro di Giobbe e al Libro di Qohelet.

Vista la profonda cultura del commentatore, il dono perfetto per la sintesi e particolarmente le suggestioni originali dell'interpretazione delle espressioni, dei simboli e delle immagini antiche, ogni commento costituisce la summa della conoscenza storica e letteraria, nonché esegetica e teologica, sui libri più difficili, ma anche più affascinanti della Sacra Scrittura. Essi sono pieni di riferimenti alle migliori espressioni del pensiero

e delle culture del mondo antico, costituiscono una sorta di percorso che conduce alla Sagghezza Divina. Il commentatore Ravasi, al contempo fa parlare i Padri della Chiesa e i santi con una vera simpatia, vale a dire ad una originale forma di amicizia spirituale, di sintonia, di stima e ascolto che affascinano. Quindi l'esegesi scientifica del professor Gianfranco Ravasi si serve delle capacità dell'intelletto, ma è anche aperta alla luce che proviene dalla saggezza degli antichi e dalla fede. Per questa ragione anche le pubblicazioni tipicamente scientifiche del cardinale spiegano la Sacra Scrittura con lo spirito con cui è stata scritta, come raccomanda il Concilio Vaticano II nella costituzione *Dei Verbum*. Per questo motivo le sue opere, invece di essere dimenticate e coperte dalla polvere sugli scaffali delle biblioteche, sono sempre ricercate, pubblicate e studiate dai cristiani che vogliono approfondire la loro fede, nonché dagli uomini di buona volontà, aperti al messaggio imperituro della Bibbia.

B. La verità rivela l'Amore

Nell'arco di oltre 30 anni, il professore Ravasi ha tenuto i corsi sull'esegesi dell'Antico Testamento presso la Facoltà Teologica dell'Italia Settentrionale a Milano. Si è subito fatto conoscere, non solo come un emminente specialista dei libri biblici, ma anche come un professore affascinante che introduce la luce della Verità nei cuori degli ascoltatori. È l'ammirazione degli ascoltatori suscitata dai suoi corsi, che ha evocato il grande interesse di molti ambiti scientifici e ecclesiastici in Italia e nel mondo, che ogni anno induce ad invitare il Professor Ravasi (cardinale da alcuni anni) per cicli di corsi o conferenze di carattere interdisciplinare.

Infatti, nella "mission" di servire la Verità, tramite convegni e conferenze, si inscrivono i corsi, tenuti negli anni 1998-2008, nel Centro della Formazione Spirituale di Cracovia condotto dai Salvatoriani, sui Salmi, sul Cantico dei Cantici oppure sul Libro di Giobbe o Qohelet. Inoltre i partecipanti al Primo Congresso Biblico, che ha avuto luogo a Varsavia nei giorni 28-30 ottobre 2011, hanno avuto l'occasione di ascoltare la *lectio magistralis* del cardinale sulla natura propria della Parola Divina e

sul suo impatto nel mondo, nella storia dell'uomo e della Chiesa. Il Presidente del Pontificio Consiglio della Cultura ha tenuto una interessante relazione intitolata "Arte e fede – due finestre verso Dio", indirizzata agli artisti e scienziati polacchi nella chiesa degli ambiti creativi a Varsavia, che costituiva una sorta di riassunto del Congresso Biblico sopraccitato.

Ogni intervento del cardinale racchiude un potenziale così grande della Verità, che fin dall'inizio diventa un dialogo del maestro con i discepoli. Le numerose persone presenti alle conferenze scientifiche, con la partecipazione del cardinale, si sentono come discepoli che dialogavano con Gesù Cristo risorto sulla strada di Emmaus. Avvicinati ed affascinati dal Maestro, vivono una trasformazione interna. Scoprono immediatamente che non solo le loro menti, ma soprattutto i loro cuori sono stati incendiati con il fuoco della Verità che, in seguito, brucerà dentro per giorni, settimane, anni, stimolando all'amore ancora più grande verso Dio e verso il prossimo.

C. La verità che fa nascere la speranza

Il professor Gianfranco Ravasi si è fatto conoscere dalle masse di lettori come scrittore eccellente ed autore di libri di alto valore che toccano i temi che interessano ogni uomo contemporaneo. La sua iniziale attività di scrittore era indirizzata verso quelli che diventano il popolo in cammino dal mondo delle banalità e del vuoto verso la terra promessa del Logos e Senso. Ogni nuovo libro del cardinale costituisce per loro una fiaccola nel cammino per una valle oscura, un appoggio che dà un buon pastore (cfr. Sal 23).

Questo è proprio il ruolo che assumono nella vita di milioni di persone i suoi recenti libri, fra i quali "Breve storia dell'anima" (Mondadori 2003; ed. polacca Salwator 2008), in cui l'Autore tocca la problematica oggi dimenticata, che riguarda l'anima. Nel libro intitolato "Ritorno alle virtù" (Mondadori 2005), invece, parla del bisogno costante delle virtù nella vita umana e, nella sua pubblicazione "Le porte del peccato"

(Mondadori 2007) scrive dei vizi che, infatti, conducono alla rovina delle persone umane.

L'Autore trae testi e immagini che sembrano il seme del Vangelo gettato in mezzo agli uomini delle diverse civiltà e culture, dal patrimonio mondiale della filosofia, letteratura, poesia, musica, film o pittura, dall'epoca antica fino alla contemporaneità. I testi, citati e commentati dallo scrittore e pensatore Ravasi, danno vita insieme pubblicazioni così significative come *Nuovo Breviario Laico* (Mondadori 2008) e *Le parole del mattino* (Mondadori 2011). Proposte all'uomo contemporaneo, che, non solo l'invitano alla riflessione sul senso dell'esistenza umana sulla terra, ma spingono particolarmente al dialogo con la Verità rivelata nel Vangelo, da cui "proviene la speranza" e il Senso.

3. Testimone della Verità – propagatore della cultura cristiana

Grazie alla sua ampia attività scientifica, didattica e letteraria, il professor Gianfranco Ravasi è presente nella vita culturale dell'Italia e del mondo contemporaneo. Essendo autore di quasi cento pubblicazioni tradotte in inglese, spagnolo, francese, tedesco e polacco, arricchisce con i risultati delle sue ricerche esegetiche e letterarie, non solo la vita delle Chiese locali ed i circoli teologici italiani e mondiali, ma anche il modo di pensare e la sensibilità culturale di milioni di uomini laici.

Molteplici pubblicazioni del professore e cardinale Gianfranco Ravasi costituiscono un grande contributo alla cultura dell'Europa e del mondo contemporaneo.

Esso consiste nell'accendere di nuovo la luce del Vangelo in quella cultura che nel corso dei secoli si era fossilizzata sui codici della Sacra Scrittura. Comunque in questi ultimi decenni, in alcune nazioni europee ed extra, si osserva la tendenza a staccare la cultura dalla religione cristiana, anzi dai valori umani. Inoltre i giovani sono affascinati dalla cultura

scientifico e tecnico che risulta incapace, in se stessa, di rispondere alle domande scottanti della Verità e della Bontà.

Per prevenire il fenomeno della scristianizzazione della cultura, il Concilio Vaticano II ha ricordato che “Il Vangelo di Cristo rinnova continuamente la vita e la cultura dell’uomo decaduto, combatte e rimuove gli errori e i mali derivanti dalla sempre minacciosa seduzione del peccato. Continuamente purifica ed eleva la moralità dei popoli.” (*Gaudium et spes*, 58).

Papa Paolo VI ha approfondito l’insegnamento del Concilio, chiamando all’evangelizzazione delle culture: “occorre evangelizzare – non in maniera decorativa, a somiglianza di vernice superficiale, ma in modo vitale, in profondità e fino alle radici – la cultura e le culture dell’uomo. (...) La rottura tra vangelo e cultura è senza dubbio il dramma della nostra epoca, come lo fu anche di altre. Occorre quindi fare tutti gli sforzi in vista di una generosa evangelizzazione della cultura, più esattamente delle culture.” (Esortazione Apostolica, *Evangelii nuntiandi*, 18-20: AAS 68 (1976), 18-19).

Seguendo quest’appello Giovanni Paolo II, nel 1982, ha istituito il Pontificio Consiglio della Cultura. Dal 2008 il Consiglio (con il Segretariato per i non credenti e La Fondazione Scienza e Fede – STOQ), presieduta dal cardinale Gianfranco Ravasi, ha per obiettivo di appoggiare i cristiani laici perché siano presenti con il loro coraggio e intelligenza nei privilegiati luoghi della cultura, quali scuole, università, centri delle ricerche scientifiche e tecniche e ambiti della creatività artistica e riflessione umanistica.

L’apertura del padiglione della Santa Sede presso la Biennale d’Arte di Venezia (programmata per il periodo tra il giugno e il novembre 2013) è il più grande successo recente del presidente del Pontificio Consiglio della Cultura. In quel padiglione saranno esposte le opere di dieci artisti di tutto il mondo, ed accanto ai maestri saranno presenti debuttanti. Le loro opere illustreranno i primi dieci capitoli del Libro della Genesi. Rispondendo all’invito del cardinale Gianfranco Ravasi, gli artisti affronteranno

i temi quali creazione, amore, donna, uomo, protezione dell'ambiente, nonché il peccato originale e le sue conseguenze. E' opportuno ricordare che gli stessi temi toccò Michelangelo nei suoi affreschi nella Cappella Sistina.

Il cardinale Gianfranco Ravasi, essendo divulgatore della cultura cristiana, non solo riconosce e sottopone eventualmente a critica gli elementi della cultura contemporanea, ma anche arricchisce artisti e uomini dell'arte mostrando loro la profondità insolita della Sacra Scrittura e della grande Tradizione della Chiesa, tramite le sue pubblicazioni e i suoi interventi. L'edizione innovatrice della Scrittura Santa (conosciuta in Polonia sotto il titolo della "Bibbia per tutti", ed. Jedność, Kielce 1997-2007) è l'esempio migliore dell'opera monumentale del cardinale Gianfranco Ravasi che realizza quell'obiettivo. Ci si trovano tre forme di commento (narrativo, lessicale, storico – teologico), un ruolo importante, invece, svolge il commento iconografico, che presenta il messaggio della Bibbia secondo il punto di vista dei più grandi pittori, scultori, scrittori e musicisti nel mondo.

Al fine di evangelizzare la cultura umana bisogna approfittare non solo delle grandi mostre (tempi dell'arte moderna), di edizioni monumentali ma anche dei mezzi di trasmissione dei quali dispone il mondo contemporaneo per comunicare su larga scala i pensieri, i sentimenti e i valori che creano la nostra cultura moderna. Questi mezzi costituiscono il modo privilegiato della produzione e della trasmissione della cultura – scrisse Giovanni Paolo II (Esortazione Apostolica, *Christifideles laici*, 44).

Essi formano principalmente la mentalità e i costumi contemporanei. Pertanto l'arte cristiana deve essere presente "su tutte le strade del mondo, anche su quelle maestre della stampa, del cinema, della radio, della televisione e del teatro" (*Christifideles laici*, 44) perché ci sia annunciata la Verità del Vangelo. Il cardinale Ravasi è un leader incontestabile e un maestro dell'evangelizzazione creativa sulle strade maestre della vita contemporanea dell'uomo. Nella sua patria è comunemente conosciuto e apprezzato come collaboratore di numerose redazioni dei giornali

e canali televisivi. Per quindici anni è stato responsabile della colonna “Il mattutino” dell’*Avvenire*. Scrive regolarmente per i giornali prestigiosi quali *L’Osservatore romano* e per il giornale economico *Il sole 24 ore*. Nel *Canale 5* della televisione commerciale, conduce la trasmissione settimanale *Le frontiere dello Spirito*, dove spiega la Liturgia della Parola della domenica. Durante i suoi numerosi viaggi all’estero, legati all’attività del Pontificio Consiglio della Cultura, trova sempre il tempo per concedere interviste per i mass media e particolarmente per i canali televisivi cattolici, inoltre dialoga volentieri con gli ascoltatori delle trasmissioni religiose. Non ha mai paura delle domande sorprendenti, anzi imbarazzanti. Inoltre le domande più provocatorie e difficili gli ispirano risposte affascinanti!

4. Testimone della verità – promotore del dialogo tra i cristiani e gli uomini alla ricerca di Dio, nonché della fede e della scienza.

L’iniziativa del “Cortile dei Gentili” è il coronamento dell’attività del cardinale Gianfranco Ravasi al servizio della Verità, la quale si realizza tramite relazioni o interventi fatti nei molteplici convegni e conferenze. Nel dicembre 2009 il Papa Benedetto XVI ha osservato: “Io penso che la Chiesa dovrebbe anche oggi aprire una sorta di “cortile dei gentili” dove gli uomini possano in una qualche maniera agganciarsi a Dio, senza conoscerlo e prima che abbiano trovato l’accesso al suo mistero, al cui servizio sta la vita interna della Chiesa. Al dialogo con le religioni deve oggi aggiungersi soprattutto il dialogo con coloro per i quali la religione è una cosa estranea, ai quali Dio è sconosciuto e che, tuttavia, non vorrebbero rimanere semplicemente senza Dio, ma avvicinarlo almeno come Sconosciuto.” Ispirato dalle parole del Santo Padre, il presidente del Pontificio Consiglio della Cultura, ha istituito la fondazione “Cortile dei Gentili”, che ha inaugurato la propria attività il 24 marzo 2011 a Parigi, la città - simbolo della laicità. Il suo obiettivo principale consiste nel dialogo con

i non credenti perché si riveli loro la luce della Verità con la quale ardono i cuori dei credenti. L'attività della fondazione evoca un grande interesse non solo in Europa, ma anche in Asia e in America.

Il primo "Cortile dei Gentili" è stato un evento di grande portata, a cui hanno preso parte molti rappresentanti del mondo della cultura. Sono stati organizzati quattro appuntamenti fondamentali. L'incontro degli intellettuali ha avuto luogo alla Sorbona; il dibattito sugli argomenti sociali, politici e culturali, si è svolto nella sede dell'UNESCO; l'inaugurazione dell'attività del "Cortile dei Gentili", all'Accademia Francese e l'incontro con i suoi membri ha avuto un carattere eccezionale. L'ultimo incontro con i giovani si è svolto davanti alla basilica Notre Dame e si è concluso con l'invito di entrare nel santuario.

Nell'autunno del 2011 hanno avuto luogo due altre edizioni del "Cortile dei Gentili": nella capitale del primo paese ateo nel mondo, a Tirana e a Stoccolma, con la partecipazione dei luterani. Il cardinale Gianfranco Ravasi desidera che questi incontri non siano solo il dibattito accademico e un momentaneo spettacolo mediatico. Dovrebbero diventare lo spazio comune della riflessione degli uomini credenti e non credenti sulle questioni antropologiche fondamentali del mondo contemporaneo, quali il bene e il male, la vita e oltre vita, l'amore, la sofferenza, il senso del male e principalmente la visione dell'uomo come figura umana, il modello della famiglia, il ruolo e il posto della religione nella vita dei paesi contemporanei. "Ma voglio anche che – aggiunge il cardinale nell'intervista alla Radio Vaticana, ci si interroghi per esempio, sulla qualità della teologia, proprio per far comprendere che la teologia non è un relitto del paleolitico, del passato, ma è, invece, una disciplina che ha un suo statuto, una sua tipologia di metodo: è un altro sguardo dato alla realtà. Vorrei anche arrivare a qualche punto ulteriore che vedo già interessare molti atei, ed è quello della spiritualità dell'ateo, perché la trascendenza non è soltanto ciò che insegna la teologia, ma è anche insita nella ragione stessa, la quale di sua natura vuole sempre andare oltre e, quindi, alla fine anche interro-

garsi sull'oltre e sull'altro in assoluto. Sono molte le piste, i percorsi che vogliamo proporre, tutti comunque di una certa provocazione”.

Insomma, il “Cortile dei Gentili” diretto dal cardinale Gianfranco Ravasi si occupa delle relazioni tra la fede e il mondo contemporaneo della scienza, promuovendo il dialogo tra umanismo laico ed esperienza cristiana di Dio, tra la verità dell'intelletto e la Verità rivelata.

Sembra praticamente impossibile dare un quadro completo di tutta la vita del cardinale Gianfranco Ravasi e la sua complessa attività nel campo dell'interpretazione della Sacra Scrittura, connessa alla cultura e al dialogo con il mondo contemporaneo. Volendo descriverle dal punto di vista del principio del servizio e della testimonianza della Verità, ho elencato solo alcuni impegni e i loro risultati. A quella sintetica presentazione delle opere del neo dottore *honoris causa* dell'Università Cattolica di Lublino, per completarla, devo aggiungere un elemento importante, anzi il più prezioso direi, la maestria della scrittura di Gianfranco Ravasi, come esegeta e scrittore di rara originalità, nonché come propagatore della cultura e promotore del dialogo tra fede e scienza, tra la Chiesa e il mondo. Quella maestria e ricchezza del contenuto riempiono e caratterizzano le sue grandi opere scientifiche e ogni altra pubblicazione, anche i piccoli articoli per i giornali di altissima tiratura, come tutte le relazioni e interviste. La ricchezza che risulta non solo dalle fonti inesauribili e universali alle quali il professore e scrittore Gianfranco Ravasi si riferisce, ma anche dalla diversità di questa ricchezza che riguarda la scienza, l'estetica, la teologia, l'intuizione e la grazia. Anche il suo amico David Maria Turoldo riusciva a descrivere egregiamente quella maestria letteraria e quella ricchezza del contenuto. Nella postfazione al Commento del cardinale al Cantico dei Cantici, quell'eminente poeta italiano scrive:

„Penso che siamo in molti - e non solo nella Chiesa ma anche nel mondo della cultura laica, se appena si conservi un minimo di attenzione e sensibilità - a sentirci debitori nei confronti di Gianfranco Ravasi, esegeta e scrittore di rara originalità e ricchezza; di una ricchezza sorprendente e pressoché inesauribile; e svariata per scienza ed estetica; e

teologia, e intuizioni, e grazia. **Grazia nello scrivere, grazia nel dire e nel comunicare; grazia nel persuadere.** Il Ravasi, sia che scriva o che parli, è sempre un fiume di luminoso eloquio, da cui sgorgano pensieri e un brillare di parole come perle. Tanto che io lo immagino uno scriba che affonda le mani nello scrigno dei millenni «per trarre fuori cose antiche e cose nuove fin dalla fondazione del mondo». (...)

Ogni suo libro è un documento vivo; vivo fino ad affascinarti e a farti sentire come dentro un mondo di incanti. Tanto che alla fine ti trovi quasi preso da invidia: una invidia santa naturalmente, per la moltitudine di questi suoi doni. E senti che - mettila pure come vuoi - alla fine ti devi arrendere. Perché ha ragione lui! E subito ti scopri a godere con lui, quasi lasciandoti egli l'impressione di essere stato tu a scoprire il segreto, a sciogliere l'enigma. Perché anche questo fa parte dello stile del Ravasi: non umiliare mai nessuno, non disprezzare mai nulla. Pur capacissimo com'è di forte umorismo" (cfr. David M. Turollo, Postfazione, in: G. Ravasi, 1996, *Cantico dei Cantici*, Milano: Mondadori).

Certamente non c'è tra di noi qualcuno che non conosca almeno alcuni libri, articoli, interviste o interventi del cardinale – “appassionato **«servo e ministro della Parola»**, un **«evento»** di memoria e di critica; e di capacità armonizzatrice, di scienza e di ogni arte” (D. M. Turollo). Circa 40 opere sono tradotte e pubblicate in polacco, inclusi 10 volumi della *Bibbia per ciascuno*. Infatti, anche un contatto breve con la sua scrittura e le sue opere scientifico-culturali conduce all'incontro con la Verità che ispira la fede in Dio, rivela l'Amore, fa crescere la speranza per la pienezza della vita! Ogni incontro con una tale Verità ispira all'attività culturale e creativa della cultura e invita al dialogo cordiale! Tanto più l'incontro personale con Sua Eminenza cardinale Gianfranco Ravasi che viviamo oggi, pieni di felicità e aperti al Suo messaggio, ci permette di godere quel fiume di luce che trova la sua fonte nella Sua persona – in Lui – Servo e Testimone della Verità!

Cardinale Gianfranco Ravasi

L'incarnazione e la modernità

Analisi di un contrappunto

«**E**merge dal caos il mondo dello spirito». Così cantava Adam Mickiewicz nella *Oda do młodości* (v. 69), anticipando l'intuizione di Nietzsche per il quale “bisogna vivere caos in sé per poter generare una stella che danzi”. La cultura contemporanea appare effettivamente all'insegna di un turbinio caotico ed è facile la tentazione di esorcizzare questo orizzonte da parte di una spiritualità incline all'isolamento sacrale o al silenzio spirituale. In realtà il mistero centrale del cristianesimo è l'Incarnazione che colloca Dio proprio nel crocevia affollato e tormentato della storia umana. Ebbene, noi vorremmo ora confrontare proprio la categoria della modernità, in cui siamo immersi, con l'Incarnazione. Il nostro sarà un movimento duplice: la S. Scrittura incontra e illumina la modernità; la sensibilità moderna si confronta con l'Incarnazione.

Naturalmente la semplificazione del nostro itinerario fa sì che si inglobi nell'orizzonte del moderno anche il “post-moderno” che con esso in realtà convive. Il termine “post-moderno”, infatti, si è affacciato nell'uso comune a partire dal 1917 con lo scrittore Rudolf Pannwitz (che lo usò per definire l'*Übermensch* nietzscheano). Per altro, il post-moderno è erede della modernità, come hanno testimoniato i noti saggi di Jean-

François Lyotard (*La condizione postmoderna* del 1979 e *Moralità postmoderne* del 1993).

Il “moderno” biblico

Etimologicamente “moderno” discende dall’avverbio latino *modo*, “ora, adesso, poco fa”, e quindi evoca l’immediatezza, l’aggiornamento, l’evoluzione, la motilità. Come scriveva Carlo Emilio Gadda nella sua opera maggiore *La cognizione del dolore* (1938-41; 1969-70), “se un’idea è più moderna dell’altra è segno che non sono immortali né l’una né l’altra”. La modernità, perciò, oscilla spontaneamente di sua natura verso il relativismo, è un inseguimento di un oltre rispetto al passato, è una sorta di “comparativo” che implica qualcosa di più attuale e nuovo. Diversa è la concezione che sorregge l’evolversi del tempo e della cultura nella visione biblica. È ciò che illustreremo nel trittico che stiamo ora componendo.

In questa prima tavola ideale, partiamo dai termini neotestamentari che possono essere considerati come il parallelo del *modo* latino generatore del “moderno”. Ne selezioniamo tre. Innanzitutto ecco il *nu/n*, che produce il *nunc* latino, il *nun/neu* tedesco e il *now/new* inglese. Esso ha certamente un valore temporale, storico e quindi contingente, designa appunto il mondo “moderno” in cui si è immersi, come accade ad esempio nelle beatitudini di Luca destinate a coloro che “ora” sono affamati e in pianto (6,21) o invece sazi e in godimento (6,25). Ecco, però, apparire spesso una connotazione antitetica, atemporale. Il *nu/n* neotestamentario custodisce anche l’“escatologia nel presente”, è il tempo pieno (*καιρός*) della salvezza, come si ha ad esempio in 2Corinzi 6,2: “Ecco *nu/n* il *καιρός* favorevole, ecco *nu/n* il giorno della salvezza!”.

Il secondo vocabolo che assumiamo è il *σήμερον*, l’“oggi”, presente 41 volte nel Nuovo Testamento, anch’esso con questa duplicità semantica di temporalità e di eterno, di contingenza e di assoluto, di “cronologia”

e di escatologia. Così, per esemplificare, in Luca si ha la menzione storica della nascita di Cristo annunciata ai pastori: “σήμερον vi è nato un salvatore” (2,11). Ma, sempre in Luca, una delle ultime frasi di Gesù crocifisso è quella rivolta al malfattore pentito: “σήμερον sarai con me in paradiso” (23,43). In essa il presente si incrocia inestricabilmente con l'eterno “paradisiaco”. Illuminante è il suggello che Cristo pone alla citazione, applicata a sé nel discorso programmatico della sinagoga di Cafarnaò: “σήμερον giunge a pienezza (πεπλήρωται) la Scrittura” (4,21) ove la pienezza-compimento è di evidente indole trascendente.

Infine, suggestivo è l'uso giovanneo della categoria w[ra, ampiamente studiata a livello “esegetico”. L’“Ora” è certamente anche un dato storico, tant'è vero che può essere ancora attesa (“non è ancora giunta la mia Ora” 2,4) e si connette all'evento della morte di Cristo che appartiene alla verificabilità fenomenica. Tuttavia, essa presuppone anche la glorificazione pasquale che è un evento di sua natura permanente e trascendente: “È venuta l'w[ra in cui il Figlio dell'uomo sia glorificato (δοξάσθη)... Sapendo che era giunta la sua w[ra di passare da questo mondo al Padre...” (12,23;13,1). Il “moderno” neotestamentario è, dunque, un intreccio tra tempo ed eterno, il fluire temporale custodisce in sé il permanere del trascendente. In questa luce non può essere mai solo una realtà caduca e transitoria, e vivere nel presente significa iniziare già la costruzione del futuro perfetto e pieno.

L'INCARNAZIONE TRA ΛÓΓΟΣ E ΣΑΡΞ

La radice ultima di questa lettura della storia è naturalmente da individuare nel mistero centrale del cristianesimo, l'Incarnazione, la *sárkosis*, vocabolo assente nel Nuovo Testamento (sarà Ireneo a usarlo per la prima volta nell'*Adversus haereses* III, 18,3; 19,1-2), ma presente sostanzialmente nella formula evn σαρκί (1Tm 3,16; 1Gv 4,2-3; 2Gv 7; Col 1,22; Ef 2,14; Rm 8,3) e formalizzato nel celebre passo di Gv 1,14, kai. ο`

Lo, goj sa. rx evge, neto, “il Verbo carne divenne”. In questa affermazione è evidente il nesso stretto, paradossale per la cultura greca, tra il λόγος divino, eterno, assoluto, infinito, e la σάρξ, umana, temporale, contingente e caduca.

Il cristianesimo, perciò, è alternativo sia al trascendentalismo estremo musulmano, che rifiuta il contatto del moderno temporale con l’orizzonte del sacro, sia all’*avatara* hindu, che è un’incarnazione ciclico-naturalistica, sia all’immanentismo laico-secolarista che ostracizza dalla storia ogni trascendenza o permanenza. L’incontro tra λόγος e σάρξ, marcato anche da quell’evge, neto, verbo “evenemenziale” e “moderno”, brilla già nella stessa concezione anticotestamentaria, sia pure nella forma della rivelazione storica (anche se non strettamente “incarnata”) proposta dalle Scritture ebraiche.

Così, è vero che il *nome* divino “Io sono colui che sono” (Es 3,14), comunque lo si interpreti, presuppone una personalità trascendente e perfetta, irriducibile alla manipolabilità dell’idolo; tuttavia, subito dopo si fa notare che l’Io-sono invia Mosè, parla e opera nella storia, liberando e giudicando: “Dirai agli Israeliti: Io-sono mi ha mandato a voi”. Questo contrappunto tra storia ed eternità può essere illustrato anche attraverso un’altra categoria personale divina, quella del *volto* che, tra l’altro, è alla base di un simbolismo estremamente significativo al riguardo, ossia l’antropomorfismo. Si confronti l’apparente ossimoro che intercorre, da un lato, tra la supplica di Mosè: “Mostrami la tua gloria!” (Es 33,18) con la risposta divina: “Tu non potrai vedere il mio volto perché nessun uomo può vedermi e restare vivo” (33,20), e, d’altro lato, la successiva annotazione di Numeri 12,8 riguardo a Mosè: “Bocca a bocca io parlo con lui, in visione e non per enigmi ed egli contempla l’immagine del Signore!”, tant’è vero che da questo incontro egli ne esce trasfigurato e irradiato di luce (Es 34,29-35; 2Cor 3,7-18).

Un aspetto molto importante di questo incrocio tra divino e umano, fra trascendenza e storia proprio della rivelazione biblica, è da individuare nella realtà dell’*inculturazione* così come è riflessa nelle Sacre Scritture.

Certo, da un lato, si ribadisce che la Bibbia custodisce la “Parola di Dio che permane in eterno” (Is 40,8; 1Pt 1,25). D’altro lato, però, si vede come essa si “modernizza” nella sua formulazione storico-culturale secondo le diverse fasi vissute da Israele. Così, ad esempio, si ricorre alla civiltà nomadica (si pensi alla Pasqua, rito pastorale primordiale reinterpretato e storicizzato), a quella mesopotamica per l’impianto cosmologico, alla teologia egizia di Menfi per la personificazione della Parola, a quella fenicio-cananea con la rilettura demitizzata del simbolismo teologico nuziale, al pensiero persiano per una riformulazione dell’escatologia schiodandola dalle ambiguità dello *sheol*, per giungere infine alla cultura ellenistica.

Quest’ultima eserciterà un influsso rilevante sul giudaismo della Diaspora che si aprirà con disponibilità a questa “modernità”, operando una rielaborazione lessicale categoriale e tematica di alcuni dati ideali: esemplare è il contributo offerto dal platonismo all’escatologia biblica, come è attestato dal Libro della Sapienza che talora sembra – almeno a livello di linguaggio – assumere concetti e simboli classici greci (un esempio tra i tanti è Sap 9,15: “Un corpo corruttibile appesantisce l’anima e la tenda d’argilla opprime la mente dai molti pensieri”). In questa linea si muoverà naturalmente la letteratura neotestamentaria a livelli diversi, dai latinismi del Vangelo di Marco fino agli echi dell’etica e della filosofia stoica nell’epistolario paolino, e così via, tanto da pervenire alla cristologia calcedonese affidata a una sistematizzazione operata attraverso categorie classiche come “natura”, “persona”, “sostanza” etc.

Ma l’apice di questo equilibrio tra storia e trascendenza che l’Incarnazione comporta si raggiunge nella figura di Gesù Cristo, la cui filiazione divina permane anche nello statuto dello “schiavo” crocifisso (cf. Fil 2,6-11). La divinità sussiste anche nell’itinerario tenebroso lungo l’orizzonte variegato della sofferenza (dolore fisico, solitudine, tradimento, paura della morte, silenzio di Dio, morte tragica, corpo-cadavere sepolto). La realtà della morte, carta d’identità dell’essere uomo, non riesce a elidere in Cristo la divinità che sfolgora nella Pasqua di risurrezione,

fecondando e trasformando la caducità umana assunta integralmente dal Verbo. Su questo tema, come vedremo, la nostra modernità faticcherà a confrontarsi.

LA SENSIBILITÀ MODERNA E L'INCARNAZIONE

Eccoci, dunque, di fronte al nostro “moderno” e “post-moderno”: esso reagisce in forma paradossale dinnanzi alle due dimensioni dell'Incarnazione, la contingenza storica e la trascendenza divina. Questa reazione è, infatti, di sua natura ambigua, per non dire antitetica. Cerchiamo, allora, di articolare – sia pure in modo molto semplificato e quasi “impressionistico” – questa dualità.

La modernità davanti alla “contingenza” dell'Incarnazione

È piuttosto evidente che la cultura moderna *non ha difficoltà nell'accettare e comprendere la “carnalità”* dell'Incarnazione, essendo essa stessa contrassegnata da un forte senso della mutevolezza e fragilità dell'esistere. La celebre e un po' stereotipata formula della “modernità liquida”, coniata dall'omonimo saggio del 2000 di Zygmunt Bauman, che trascina con sé l'“amore liquido”, ossia la fragilità dei legami affettivi (saggio del 2003) e la “paura liquida” (2006), rendendo così la “vita liquida” (2006) e creando l'“inferno e l'utopia del mondo liquido” (2006), rappresenta limpidamente “il disagio della post-modernità” (altro titolo di un testo baumaniano del 2002) e, quindi, per certi versi rivela una vicinanza alla figura del Cristo debole, sofferente e mortale.

Si potrebbe a lungo studiare da angolature diverse la sensazione di contingenza instabile che pervade il nostro tempo, ad esempio, vagliando l'antropologia post-moderna così come è stata rappresentata dall'americano Christopher Lasch (1932-1994) sia nel suo ritratto dell'*Io minimo* (1984) con la relativa “sopravvivenza in un'epoca di turbamento”, sia nella sua descrizione della *Cultura del narcisismo* (1979) che vede protagonista

“l'individuo in fuga dal sociale in un'età di disillusioni collettive”. Il risultato è quello di un “individuo disinvoltato nel manipolare le impressioni che suscita negli altri, avido di ammirazione e successo..., costantemente assetato di nuove esperienze emotive con cui colmare il suo vuoto interiore, terrorizzato dall'idea della vecchiaia e della morte”. Pur nella diversità dello statuto, l'umanità di Cristo raccoglie la fragilità umana e assume su di sé persino il peccato del mondo, come ricorda Paolo: “Colui che non aveva conosciuto peccato, Dio lo fece peccato in nostro favore perché in lui noi potessimo diventare giustizia di Dio” (2Cor 5,21). Questa solidarietà è, quindi, consonanza e “simbiosi” liberatrice.

Tuttavia, la modernità svela un volto contraddittorio, perché manifesta anche una *seria difficoltà nei confronti della contingenza*. Si pensi solo allo strano rapporto con la “carne”, ora idolatrata in una corporeità miticamente perfetta, ora umiliata e fin rigettata nella degenerazione della droga, nella depravazione sessuale, nell'impotenza terapeutica. La paura della morte, una realtà continuamente rimossa, ne è l'attestazione evidente, così come lo è una bassa concezione dell'esistenza definita in modo folgorante da Camus nella *Caduta* (1956): “Una frase sola basterà a definire l'uomo moderno: fornì e lesse i giornali”. Concezione, per altro, ribadita in modo implacabile nel *Frammento di un agone* (1922) di Eliot: “Nascita, e copula e morte, / tutto qui, tutto qui, tutto qui, / nascita e copula e morte. / Se tiri le somme, tutto è qui”. Da una parte, frammentazione, inconsistenza, indifferenza, vuoto interiore, relativismo e soggettivismo, e dall'altra, l'unico ed estremo ricorso alla tecnica e alla virtualità, gelidi arbitri dell'esistenza umana: è questo il drammatico incubo della società moderna che aspira a una liberazione dalla contingenza e dalla finitudine.

La modernità davanti alla trascendenza dell'Incarnazione

A prima vista la trascendenza sembrerebbe essere il segno di contraddizione (Lc 2,34) con la modernità. Eppure si deve riconoscere che la società contemporanea *non ha difficoltà ad accogliere il mistero* o almeno una rappresentazione minimale di esso. Si pensi solo al diffuso ricorso alle

forme idolatriche indotte dai mezzi di comunicazione e dalla tecnologia, al gusto per la magia, l'esoterismo o un vago misticismo o alla pratica di una spiritualità alla New Age; si pensi anche al trionfo del devozionalismo e del miracolismo o alla rinascita del sacralismo esasperato. Il desiderio di varcare i limiti del concreto e del fenomeno pervade molti, convinti – come scriveva Maupassant in *Pietro e Giovanni* (1888) – che “la cosa più insignificante racchiude un po' di mistero”. Similmente la psicanalisi ha abituato a considerare l'inconscio umano come un abisso colmo di misteri, talora irrisolvibili anche se passibili di analisi, sulla scia dell'aria della *Turandot* di Puccini: “Ma il mio mistero è chiuso in me...”.

Certo, si dirà che queste tipologie sono una contraffazione della vera trascendenza, una deformazione del divino, una deviazione del sacro autentico; però, è indubbio che l'uomo moderno, pur rassicurato dalla tecnica, permane inquieto e si affaccia sull'oltre e sull'altro rispetto a quanto sperimenta in modo immediato e superficiale. Proprio per questo, quando s'accosta al mistero autentico, egli *ha difficoltà nei confronti della sua dimensione trascendente*. Abituato alle realtà solo “penultime”, contingenti e limitate entro il perimetro del tempo e dello spazio, l'uomo e la donna moderni si trovano spaesati quando s'affacciano sull'orizzonte delle realtà “ultime” e permanenti, come Dio, la verità, il bene e il male, il dolore, la vita, la morte e l'oltrevita.

È proprio il tema della mortalità – sebbene non in modo esclusivo – a creare vertigine nella modernità, anche perché – come annotava Pavese nel *Mestiere di vivere* – “la morte è il riposo, ma il pensiero della morte è il disturbatore di ogni riposo”. Questa inquietudine è strutturale all'essere umano: chi non ricorda il *Pensiero* n. 347 di Pascal sulla differenza tra l'uomo e le realtà materiali, individuata proprio nell'autocoscienza umana del “dover morire”? Ebbene, la post-modernità o narcotizza questa interrogazione, bagnandola nel solvente della superficialità e dell'immediatezza gaudente (la “vita banale” kierkegaardiana), oppure si affida al vento illusorio del vivere senza mai invecchiare, tipico dell’“immortalità” tecnolo-

gica, laddove però la parola “immortalità” è spogliata di ogni accezione metafisica platonica.

Desimbolizzata e “decostruita”, ridotta solo a questione biomedica, esorcizzata da nuovi “Eldorado biotech” alimentati dalla pur importante medicina rigenerativa, la morte si è, così, ritirata in un'oasi protetta, al massimo coltivata (e spesso non molto appassionatamente) dalle grandi religioni in particolare dal cristianesimo che ha nella morte e risurrezione di Cristo il suo cuore teologico. L'umanità più che “immortale” – concetto, come si diceva, mentalmente troppo *hard* – si considera “amortale”, per usare una formula coniata da Ivan Illich ed Edgar Morin e ripresa nel reportage di Catherine Mayer, apparso sul *Time* del 25 aprile 2011.

È nata, così, la “società postmortale”, analizzata in modo esemplare dalla sociologa canadese Céline Lafontaine nel suo saggio *Il sogno dell'eternità. La società postmortale* (2008). Il risultato di questa svolta non sembra concretamente molto esaltante, e non tanto per l'esito prospettato dal film giapponese *Departures* (2008) con la sua ironica agenzia di viaggi estremi “Necro Kosmetics”, già anticipata dal celebre film di Tony Richardson, *Il caro estinto* (1965), quanto piuttosto per l'amara rilevazione di Norbert Elias (1897-1990) nella sua *La solitudine del moriente* (1982): “Mai come oggi gli uomini sono morti così silenziosamente e igienicamente e mai sono stati così soli”. E anche qui l'anticipazione è già tutta in quel capolavoro che è *La morte di Ivan Il'ič* di Tolstoj.

Tante sono le questioni esistenziali che il tema della morte sollecita anche nell'uomo contemporaneo che cerca in ogni modo di non assegnare, nel suo mondo, nessuna cittadinanza a questa presenza scomoda. Si va dalla caduta del senso del limite creaturale, una categoria capitale anestetizzata da una (non dichiarata ma implicita) coscienza di onnipotenza (almeno futura) della tecnica, fino ad incrociare anche aspetti apparentemente minimali ma non certo minimi, come il ricorso all'eufemismo onde evitare l'osceno vocabolo “morte”, che diventa invece una semplice “scomparsa o dipartita o perdita”. Si giunge naturalmente anche alla frontiera estrema del morire che si vuole, prima, rimuovere

cronologicamente, allungando la vita e, poi, rimuovere ideologicamente cancellandola dal programma esistenziale.

Come scrive Lafontaine, “la postmortalità comincia proprio dove le frontiere tra la vita e la morte s’ingarbugliano a un punto tale che alcuni prendono in considerazione la possibilità di un loro superamento”. Non si deve neppure ignorare la nuova concezione del corpo che ha nel *cyborg*, ossia un corpo umano integrato sempre più da organi meccanici e artificiali il suo simbolo, concezione che sfocia nella domanda-corollario: questo corpo “protesizzato”, senza tempo, storia e alterità, è ancora un corpo umano, tenendo conto della complessa interattività psiche-soma?

L’inquietudine che un simile cumulo di questioni genera nell’uomo contemporaneo, quando necessariamente si trova davanti all’“altra faccia della vita rispetto a quella rivolta a noi”, come Rilke definiva la morte, fa comprendere sia il disagio della sensibilità moderna nei confronti dell’Incarnazione, sia il fascino sottile che questa visione cristiana può creare. La sua duplice dimensione di umanità e trascendenza, di storicità e spiritualità, di morte e di vita si oppone, certo, sia a uno gnosticismo misticheggiante e alienante sia a un materialismo pesante e ottundente. È l’unità dell’Incarnazione a costituire il nodo d’oro che dà senso a entrambi i volti compresenti nella realtà. Letta alla luce del messaggio cristiano, se ben illustrata e manifestata, questa unità dialettica può costituire, però, un approdo significativo e sicuro alle interrogazioni, ai dubbi e alle superficialità della sensibilità moderna.

Spis treści

Uchwała Senatu _____	5
Ks. prof. Klemens Stock SJ Recenzja działalności naukowej _____	9
Ks. prof. Waldemar Chrostowski Recenzja wniosku _____	23
Ks. prof. Henryk Witczyk Sługa i świadek Prawdy _____	33
Kardynał Gianfranco Ravasi Wcielenie i nowoczesność _____	47
Delibera del Senato _____	61
P. Klemens Stock, S.I. Recensione dell'attività scientifica _____	63
Prof. Don Waldemar Chrostowski Recensione _____	75
Prof. Don Henryk Witczyk Servo e Testimone della Verità _____	85
Cardinale Gianfranco Ravasi L'incarnazione e la modernità _____	99=